

In dit nummer:

- 63 Sion als verzamelplaats
van de armen
H. de Jong
- 64 Gemeente-zijn naar binnen,
gemeente-zijn naar buiten
H. de Jong
- 66 Gerrit Cornelis Berkouwer
P. Veldhuizen
- 68 Ex Libris
T. Hoekstra
- 70 Singapore:
het Antiochië van Azië?!
Henk van der Velde
- 72 Israëls luister:
voorschot op Jezus' dood
D. Holwerda
- 75 De zorgvragende mens als
beeldrager Gods (2)
J.G. Knol

Opbouw

Tot opbouw van het gereformeerde leven

Worden als een kind

Okke Jager

Uit: *Worden als een kind.*
Kok, Kampen

*De meester had met haar nooit iets te stellen.
Zij was zes jaar en zat eerbiedig recht.
Hij had verteld. Zij moest terug vertellen.
Zacht werd zij door haar ogen voorgezegd.*

*Zij nam zijn woorden aan, zoals zij klonken,
Zij liet geen titteltje verloren gaan.
Zij zag, achter de mensen die verdrongen,
De hond van Noach op de voorplecht staan.*

*En God en Henoch waren kameraden.
Dus God kwam vaak bij Henoch op bezoek.
Nadat zij samen voor de kwaden baden,
Las God een stukje uit zijn eigen boek.*

*Eens zei de Here op een mooie morgen:
„Zeg, Henoch, ga je mee een eindje om?
Je vrouw zal dan wel voor het eten zorgen.”
En Henoch zei: „’t Is goed hoor, God, ik kom!”*

*Hij durfde wel zijn kindren achterlaten.
Hij riep: „Tot straks!” en deed de deur op slot.
Zij hadden samen heel veel te bepraten.
Dus Henoch wandelde aldoor met God.*

*De vogels wisten wel voor Wie zij zongen.
En alle bloemen kwamen nu aan bod.
De herten kwamen dichtbij met hun jongen.
En Henoch wandelde aldoor met God.*

*Totdat op eens – „o Heer!”, zei Hij geschrokken,
„Wij zijn al veel te ver; daar staat Uw Huis!
’t Is lang geleden al, dat wij vertrokken...
Hoe kom ik ooit alleen weer veilig thuis?”*

*„Och Henoch”, zei de Heer, „om tijd te winnen,
– Je komt toch later bij mij wonen, – zeg,
Ga nu dan maar gelijk met Mij naar binnen!”
En Henoch was niet meer: God nam hem weg.”*

Veertiendaagse uitgave van de
gereformeerde persvereniging opbouw

Redaktie

Drs. H. Algra
Ds. J. Bouma
T. Hoekstra
Drs. P.J. van Kampen
Ds. J.M. Mudde
Ds. K. Muller
Prof.mr.dr. J.J. Oostenbrink
Ds. W. Smouter
M.J.F. van der Wal
J. Westerkamp-Stegeman

Adres van de redaktie

Ds. K. Muller,
Oude Veenscheiding 15,
8446 LC Heerenveen.
Telefoon: 0513-620476
Telefax: 0513-627036.

Alle kopij dient uiterlijk dinsdags, in de week voorafgaande aan de week waarin Opbouw zal verschijnen, bij de redaktie binnen te zijn.

Kerknieuws/Onder andere(n)

M.J.F. van der Wal,
Brugakker 60-17,
3704 RA Zeist.
Tel. 030-6961525.

Abonnementen en ledenadministratie

M. van Veelen-Vreugdenhil
Administratie Opbouw
Hunze 16
2911 EH Nieuwerkerk aan den IJssel
Tel. 0180-320205.
Gironummer 404945 t.n.v.
Geref. Persvereniging Opbouw.

Lidmaatschap Persvereniging

Aanmelding door overschrijving van min.
f 25,- contributie op bovenstaand
gironummer.

Abonnementen

Het aanvragen of opzeggen van
abonnementen uitsluitend bij de
administratie. Abonnementen kunnen ieder
moment ingaan, doch slechts per 31
december eindigen. Opzeggen uiterlijk tot
15 november.

Abonnementsprijs

Bij vooruitbetaling te voldoen.
f 65,- per jaar of f 36,- per half jaar.
Voor studenten f 33,- per jaar.
Buitenland f 92,- per jaar of f 104,- per
luchtpost. Chequekosten buitenland: f 15,-.

Advertenties

Tarief: 65 ct. per mm. bij 45 mm. breed
(excl. 17,5% BTW).
Advertenties inzenden tot woensdag 8.30
uur, anderhalve week vóór
verschijningsdatum. Familieberichten
uiterlijk vrijdagmorgen, in de week voor
verschijning. Advertenties en
familieberichten rechtstreeks naar Nedag,
t.a.v. het bedrijfsbureau.

Technische realisatie

Nedag Grafisch bedrijf b.v.,
postbus 208, 3770 AE Barneveld,
tel. 0342-410760, fax 0342-492542.

Druk

'Steenbergen', Zeist.

Opbouw wordt gedrukt op
gerecycled papier.

Dit tijdschrift wordt ten behoeve van
iedereen, die niet op de gebruikelijke
manier kan lezen, uitgegeven op
geluidscassette en/of in braille
of grootletter. Informatie en opgave:
CBB, Christelijke Bibliotheek voor
Blinden en Slechtzienden, Postbus 131,
3850 AC Ermelo, tel. 0341-551014.

Kalender

van Ned. Geref. bijeenkomsten van
meer dan plaatselijk belang.

Opgave: telefoon 0513-620476; tele-
fax: 0513-627036.

- 1 maart NGJ-kaderweekend te
Ermelo
- 23 maart Jaarvergadering Opbouw;
spreker: drs P.J. van Kam-
pen; onderwerp: 'Is er maar
één NAAM? – Ons geloof te
midden van de wereldgods-
diensten'
- 23 maart Conferentie Jeugdvereni-
gingsleiders 12-15 jaar te
Breukelen; inl.: 0346-
250253
- 13 april Ontmoetingsdag Ned.
Geref. Kerken te Barneveld;
inl. en huren van stands:
J.A.D. Schenkel, tel. 038-
3320128)
- 11 mei Zendingsvoorjaarsvergade-
ring Leerdam met samen-
werkende kerken
- 11 mei Jaarvergadering S.O.S. te
Amersfoort
- 9 nov. Zendingsnajaarsvergade-
ring Leerdam met samen-
werkende kerken

Ontvangen boeken

Ab Caransa,

Jodendom, een gelede levensbeschouwing.

Een oefening in begrip en tolerantie.

120 blz., f 27,50

ISBN 9024224888

Uitg. Kok, Kampen

A. Dingemanse (eindred.),

Om het Woord;

leidraad bij het dagelijkse gesprek rondom de

Bijbel in het gezin; 4-12 jaar (+ handleiding)

Kwartaaluitgave; f 4,- (incl. verzendkosten; f 5,-)

Uitg. J.J. Groen en Zoon, Leiden

Janneke de Jonge,

Geboortegrond.

(gedichten)

47 blz., f 14,50

ISBN 9066511842

UITG. Van den Berg, Kampen

Een goeie tip

Geef vrienden of familie een half-
jaar OPBOUW cadeau. Bestel
een cadeaubon door f 25,-
over te maken op giro 404945
t.n.v. Opbouw, Nieuwerkerk/IJss-
sel, met vermelding: 'cadeaubon'.

Jaarvergadering Persvereniging 'Opbouw'

De jaarlijkse algemene vergadering van de Gereformeerde Persvereniging
'Opbouw' zal D.V. dit jaar gehouden worden op:

zaterdag 23 maart 1996

**in de Jeruzalemerkerk, Troosterlaan 65, Utrecht
aankomst 10.15 uur**

In de ochtendvergadering spreekt

Drs. P.J. van Kampen uit Ede,

onderwerp: 'Is er maar één NAAM?

Ons geloof te midden van de wereldgodsdiensten'

Daarna wordt ruimschoots gelegenheid gegeven voor een onderlinge
gedachtenwisseling.

Tijdens de middagpauze wordt een eenvoudige broodmaaltijd aangeboden.

In de middagvergadering – die naar verwachting tot ongeveer 15.30 uur zal
duren – neemt de bespreking van het redactiebeleid een centrale plaats in.
Deze bespreking zal worden ingeleid door de voorzitter van de redactie, *Ds.
J. Bouma uit Kampen en een drietal lezers.*

Alle belangstellenden zijn van harte welkom.

Bestuur Gereformeerde Persvereniging 'Opbouw'

Sion als verzamelplaats van de armen

(Avondmaalstoespraak bij Jesaja 14:32)

H. de Jong, Zeist

Psalm 146 die we straks aan tafel willen zingen is een blij lied. Toch is er veel leed en ellende in samengebracht. Je vindt er een optocht in van verdrukten, hongerigen, gevangenen, blinden, gebogenen, vreemdelingen, wezen en weduwen. U zegt: De psalm is blij omdat al deze ongelukkigen geholpen worden. Dat is ook zo. Maar toch, het valt op dat ze hier zo samen de revue passeren. Dat komt omdat het hier over Sion gaat, zoals het einde van de psalm verradt. Sion is de plaats waar deze door het leed getekenden heengaan en zich verzamelen. Sion is als het ware de magneet die ze aantrekt.

Zo staat het in dat woord van Jesaja dat we lazen: „Wat zal men de gezanten des volks antwoorden? Dat de HERE Sion gegrondvest heeft en dat daarin de ellendigen van zijn volk zullen schuilen.” Sion als de schuilplaats van de ellendigen. In Psalm 147, de psalm waar we vanmorgen mee zijn begonnen, hoor je hetzelfde: „De HERE bouwt Jeruzalem, Hij verzamelt Israëls verdrevenen; Hij geneest de gebrokenen van hart en verbindt hun wonden.”

En in Psalm 132 staat dat de HERE Sions armen met brood zal verzadigen. „Haar armen,” staat er dan. Die zijn er dus niet maar toevallig, nee, ze horen daar. Waar moeten ze anders heen?

In die tekst van Jesaja die we kozen gaat het hierover dat er gezanten uit het land van de Filistijnen in Jeruzalem komen die Juda wilden overhalen om zich met hen in een onzeker politiek avontuur te storten. Opstand maken tegen de machtige Assyriërs. Maar, voorziet de profeet, als Jeruza-

lem daar intrapt zal er niets terecht komen van de taak en plaats die Gods volk in de wereld heeft. Het gaat er immers niet om dat het een politiek machtig bolwerk zal zijn tegen allerlei gevaar en nood, nee, Sion zal de plaats blijven waar men juist afziet van eigen politiek en handigheid en het van de Here God verwacht. Niet een plek waar men zich zelf sterk maakt maar een plaats waar men de goede verhouding met de Here God zoekt om zo de moeiten des levens het hoofd te kunnen bieden.

Dat is nog steeds zo. Het gaat er niet om dat de kerk een politieke of maatschappelijke faktor van betekenis is, maar het is de verzamelplaats van mensen die met ongeneselijke wonden rond lopen waarvoor ze alleen van de Here hulp verwachten en krijgen. Wat mij opvalt in deze tijd is dat de gemeente inderdaad steeds meer dat karakter krijgt. Het is de verzamelplaats van de mensen die aan het kortste eind trekken. Hier komen mensen schuilen die (om maar iets te noemen) door hun partner gedumpt zijn. Of mensen die proberen eerlijk zaken te doen en dan merken dat anderen hun een slag voor zijn. Of mensen die in eigen land door een tyrannie bewind achterna gezeten worden en nu een opvang, een asiel zoeken. Armen, in de rijke variatie van betekenissen die dat woord in de bijbel kan hebben.

Waarom zoeken die dan Sion op? Omdat ze daar van hun problemen afgeholpen worden? Lang niet altijd. Maar ze worden hier gerechtvaardigd, in het gelijk gesteld. Sion is in het Oude Testament de plaats van de genade, van de verzoening, van de vergeving, kortom van Immanuël (God met ons). Hier worden ons de zonden vergeven en daardoor kunnen wij het hoofd oprichten en zeggen: Wie ons ook dumpt of verongelijkt of koeio-neert, van Hem mogen wij er zijn! Sion is in de bijbel een voorgestelde van onze Here Jezus Christus. Wanneer Hij zelf in de wereld komt neemt Hij die plaats van Sion in en wordt Hij

de verzamelplaats van de armen. Dan trekken ze op Hem aan. In de oude bedeling had de Here Sion gegrondvest waar de ellendigen mochten schuilen.

In het Nieuwe Testament is Jezus de magneet die het aangeschoten wild aantrekt. Denk maar aan de bergrede: „Zalig de armen van geest want hunner is het koninkrijk der hemelen... Zalig de treurenden want zij zullen vertroost worden... Zalig de vervolgenden om der gerechtigheid wil, want hunner is het koninkrijk der hemelen.” Hier zingt de Here Jezus ons Psalm 146 op z'n nieuwtestamentisch voor en verzamelt Hij de armen om zichzelf heen.

En waarom die zaligsprekingen? Zalig? Vergeten wij hier een ogenblik onze sores omdat we elkaar zien? Is dat die zaligheid? Nee, als we alleen mekaar zouden hebben dan zouden we eerder zielig dan zalig zijn. Nee, wij zijn verzoende mensen, wij mogen zomaar voor God komen. En er is niets in het leven dat ons sterker doet staan dan juist dat. Het is dan ook niet de bestraffing van anderzonde waarop wij hier hopen. Maar het is de vergeving van onze eigen zonden waarin wij hier roemen.

Psalm 146 is een lied dat vanuit de kapotte levens van velen gezongen wordt. En toch is het geen klaaglied. Het is een lofzang. Wij scharen ons met onze wonden om Christus heen. Hij heelt de gebrokenen van hart. Omdat Hij ons bij de Vader brengt. De wereld nodigt ons uit onszelf te helpen en ons eigen mannetje te staan en onze eigen boontjes te doppen. Zoals die Filistijnse gezanten dat in Jeruzalem ook kwamen voorstellen. Maar wat zullen wij de wereld antwoorden? Dat de Here Sion gegrondvest heeft, dat Hij de Here Christus gegeven heeft en dat daar en bij Hem de ellendigen van zijn volk mogen schuilen.

Als wij zo met de Here Jezus aan tafel zijn geweest dan kunnen wij het leven weer aan. Want we weten: Het komt goed, hoe dan ook.

'Gemeente-zijn naar binnen, gemeente-zijn naar buiten' (1)

H. de Jong, Zeist

Op de op 11 nov. van het vorige jaar te Utrecht gehouden ouderlingenconferentie sprak drs H. de Jong uit Zeist over bovengenoemd onderwerp. Omdat deze toespraak in de pers nogal wat aandacht heeft getrokken en er nogal eens uit geciteerd en naar verwezen is, leek het de redactie goed om deze toespraak in zijn geheel af te drukken in ons blad. Iedere belangstellende kan dan uit de eerste hand vernemen wat er op de ouderlingenconferentie door onze oud-redacteur is gezegd. Vanwege de lengte kan de toespraak echter niet in één keer gepubliceerd worden. Onderstaand vindt u het eerste deel, in de komende nummers het vervolg.

Een gefrustreerd 'binnen'-gevoel

Ik acht het niet onmogelijk dat degene die dit onderwerp bedacht heeft, dat gedaan heeft vanuit een zeker minderwaardigheidsgevoel. Omdat hij als ouderling alleen maar naar binnen gericht is en zich met het interne gemeentelijke leven bemoeit, terwijl alles vandaag de blik naar buiten richt. Kerk in de wereld, kerk naar de samenleving toe, dat is het voor velen wel. De kerk zelf, wat zij is dat weten we nu wel zo'n beetje, maar die wereld, ja, die is onbekend en boeiend en daarom is gemeente-zijn naar buiten veel interessanter dan gemeente-zijn naar binnen. Vergis ik me niet dan is er vandaag de dag een soort competitie gaande tussen die twee. Ze worden, de binnenwaartse en uitwaartse gerichtheid, in een concurrentie-schema gewrongen. De kerk is of naar binnen of naar buiten gericht en de voorkeur gaat dan uit naar het laatste. De gerichtheid naar binnen, ach, die kenmerkt zich door een ongezonde introvertie, door weinig aandacht voor zending en evangelisatie (U weet wel, het standpunt: 'De kerkeuren staan altijd open'), weinig bekommernis voor de mensen zonder God, ze leeft bij een strenge uitverkie-

zingsgedachte en verkeert daardoor in een onvruchtbaar gereformeerd isolement. De gerichtheid naar buiten daarentegen komt veel sympathieker over. Ze is op grond van een evangelische instelling altijd te vinden voor evangelisatie, de hele uitverkiezingsleer wordt weliswaar niet ontkend maar toch een beetje achtergehouden en de grenzen van de kerk zijn open, men treedt de wereld fris tegemoet. Tja, wat heeft een ouderling daarbij dan nog te zoeken? Hij voelt zich met zijn werk in de gemeente opgesloten. Hij mag op de winkel passen maar het echt interessante dat op straat gebeurt, daar staat hij buiten. Zou dat niet de achtergrond kunnen zijn van de opgegeven titel van vanmorgen? 'Dominee, zegt u daar eens wat over!', zoiets?

Het gaat slechts via 'binnen' naar 'buiten' toe

Wel dan, ik zou dat minderwaardigheidsgevoel dat de in de gemeente bezig zijnde ouderling kan bespringen en overvallen met wortel en tak uit willen roeien. Want er is geen buiten zonder binnen. Waar 'binnen' verwaarloosd wordt daar kwijnt 'buiten' ook weg. 'Binnen' en 'buiten' zijn nauw op elkaar betrokken. En wel in die zin dat in Gods koninkrijk de weg naar 'buiten' via 'binnen' loopt. Het is net als met de gezinnen. Welk gezin treedt in de samenleving het krachtigst naar buiten? Het gezin dat daar het meest zijn opzettelijke best voor doet? Nee, veel eerder dat gezin waar een stevig thuisfront is. En zo staat het ook met de kerk. Als ik het goed inschat is een strenge concentratie op het eigen gemeente-zijn – op de problemen daarvan en op de beloften daarbij – vandaag broodnodig om voor de wereld van buiten tot zegen te kunnen zijn. Ik zou daarvoor de hele bijbel als getuige op kunnen roepen. Hebt u daar wel eens bij stil gestaan? Dat de bijbel, het woord van God tot de wereld, in zijn overgrote deel zo intens en langdurig naar binnen gericht is om pas betrekkelijk laat met zijn boodschap naar buiten te gaan? Het begint in de Schrift met Adam, de mens op de aardbodem. Maar dan versmalt het zich al gauw tot Israël in Kanaän en verderop nog meer, tot het handjevol Joden in en rondom Jeruzalem. Eeu-

wenlang bevindt Gods volk zich op dat smalspoor, terwijl toch best wel het besef bestaat dat dat volk van God een roeping voor de wereld heeft. Maar pas wanneer in Jeruzalem onze Here is gestorven en opgestaan begint de heilsboodschap zich te verspreiden van Jeruzalem, over Judea en Samaria, tot aan de uiterste einden der aarde. Zo vertoont de bijbel als geheel de figuur van een zandloper: aan beide buitenzijden van begin en einde breed maar in het binnenste midden smal. Daaraan zie je het vóór je hoe in de bijbel 'binnen' en 'buiten' niet in een concurrentiepositie staan, maar dat de weg naar 'buiten' via 'binnen' loopt.

Twee bijbelse voorbeelden

Ik wil hier nog even op doorgaan en nu eerst twee voorbeelden geven van dat aanvankelijk naar binnen lopen van de bijbelse lijn en pas daarna naar buiten. En tegelijk zijn het voorbeelden hiervan dat de ene beweging met de andere te maken heeft. Er komen in het psalmboek een viertal plaatsen voor waarin met een gelijkluidende boodschap eerst Israël wordt aangesproken, vervolgens Aäron en/of Levi en tenslotte degenen die God vrezen. Eén van die vier plaatsen is Psalm 115:9-11: „Israël, vertrouw op de HERE, Hij is hun hulp en hun schild; gij huis van Aäron, vertrouwt op de HERE; Hij is hun hulp en hun schild; Gij die de HERE vreest vertrouwt op de HERE; Hij is hun hulp en hun schild.” (De andere drie plaatsen: Psalm 115:12/13; Psalm 118:2-4; Psalm 135:19/20.) In deze teksten gaat het precies als in de bijbel als geheel, van de breedte in de engte en vandaar weer naar de breedte. Ook hier dus de figuur van de zandloper. Het huis Israëls vernauwt zich eerst tot het huis van Aäron en verbreedt zich dan ten leste tot degenen die de Here vrezen. Voor dat laatste namelijk, het vrezen van de Here, is geen Israëlitisch bloed nodig; godvrezenden, weet de bijbel, vind je onder alle volken (vgl. Psalm 33:13-19; Hand. 10:34-36). Zodat de tekst door het noemen van die godvrezenden inderdaad uitloopt in de breedte van de volkerenwereld. Let wel, het gaat niet van Israël rechtstreeks naar de godvrezenden, maar die weg wordt over Aäron genomen.

Die versmalling, die concentratie, is eerst nodig. Blijkbaar moet er binnen Israël eerst iets gebeuren dat met Aäron te maken heeft alvorens het volk zijn wereldmissie vervullen kan. Het vertrouwen op de Here wordt eerst in een crisis gebracht en pas dan kan de oproep ertoe uitgaan tot alle godvrezenden op de wereld. Een crisis wel te verstaan die met het ambt van Aäron te maken heeft.

Hier mogen we als christenen van het Nieuwe Testament denken aan het krietieke uur op Golgota toen de Here met zijn offer het ambt van Aäron tot zijn vervulling bracht. Pas toen kwam de weg naar de godvrezenden wereldwijd open. Pas toen kon Israël zijn wereldmissie gaan vervullen.

Mijn tweede voorbeeld komt eveneens uit het psalmboek. Het gaat me nu om Psalm 76:2 en 3: „God is bekend in Juda, zijn naam is groot in Israël; in Salem staat zijn tent en op Sion zijn woning”. Vers twee van de psalm maakt de bijbelse tendens tot verruiming zichtbaar: Van het kleine Juda gaat het naar het grotere Israël en van Israël (mag je erbij denken) naar de grote wereld. In vers 3 daarentegen vind je een concentratie uitgebeeld. De ruimere cirkel is die van Salem (=Jeruzalem) en de kleinere daarbinnen die van Sion. En ook daar mag de fantasie doordenken naar de werkelijk binnenste cirkel van Gods heilswerk waarbinnen de Heiland het Immanuëlevangelie van de goddelijke inwoning heeft voltooid. Je zou dus dit psalmbegin als volgt kunnen expliciteren: (Vers 2) „God is bekend in Juda, zijn naam is groot in Israël (en zijn roem wordt verteld in de wereld)”. En dan vers 3: „In Salem staat zijn tent, op Sion zijn woning (en in Christus is het Immanuëlevangelie

voltooid)”. En de boodschap van dit kunstige tekstgeheel kan luiden: Wil het in Israël tot een gang naar de wereld komen, dan dient eerst het Immanuëlgeheimenis tot klaarheid te worden gebracht. Anders valt er helemaal niets te boodschappen naar buiten. Aan de hand van deze twee voorbeelden wil ik dus nader illustreren dat het in de bijbel niet op een vlotte wijze van het kleine Israël naar de grote wereld gaat, dat de verbondsgeschiedenis niet door een uitwaartse passie en haast beheerst wordt waarbij alle aandacht naar binnen toe als nutteloos oponthoud en kleinzielig provincialisme wordt afgedaan, nee, het gaat heel nadrukkelijk en heel serieus via binnen naar buiten, via concentratie naar verspreiding. Er zijn blijkbaar eerst naar binnen toe zaken af te handelen alvorens men de handen vrij krijgt voor buiten. En de boodschap die men voor buiten heeft, gaat eerst binnen door een geweldige crisis heen. Zo diep is die dat er momenten zijn waarop je je afvraagt of er wel een boodschap voor buiten overblijft.

Ook het troostboek vertoont de bijbelse lijn

Prachtig vind je dat ook uitgebeeld in het Troostboek van Jesaja, de hoofdstukken 40 ev. Israël is daar de knecht des Heren waar God grote plannen mee heeft voor de wereld: „Gij zult mijn getuigen zijn” (Jes. 43:10). Maar Israël als knecht faalt: „Wie is er blind als mijn knecht en doof als de bode die Ik zend?” (Jes. 42:19). Ook wanneer dan vervolgens het vermoede Israël rondom de stem van de profeten verzameld wordt, is het uiteindelijk maar een kleine rest die overblijft, de profeet met een kleine kring om hem heen: „En Hij

(de HERE) zeide tot mij (de profeet): Gij zijt mijn knecht, gij zijt dat Israël in wie Ik mij zal verheerlijken” (Jes. 49:3). Maar voordat deze knecht tot een licht der volken gesteld wordt (Jes. 49:6) voltooit God eerst het werk met en aan zijn *eigenlijke* knecht, de lijdende knecht des HEREN van Jesaja 53. Want hij is de eigenlijke inhoud van het getuigenis dat Israël in de wereld moet spreken. Als dat voornemen des HEREN met zijn eigenlijke knecht voltooid is dan wordt Israëls onvruchtbaarheid opgeheven („Jubel, gij onvruchtbare die niet gebaard hebt...”, Jes. 54:1vv) en kunnen voorts ook alle de dorstigen, dus van Israël en daarbuiten, opgeroepen worden om te komen tot het water, de wijn en de melk van het evangelie (Jes. 55:1vv). Het gaat dus ook in het Troostboek van de breedte van Israël via de engte van Israëls gemeente en de lijdende knecht in haar midden naar de breedte van de wereld. Je zou die beweging kenmerkend kunnen noemen voor de hele werkwijze van God. We moeten dan ook niet zeggen: Nu ja, dat was toen zo; nu is dat voorbij, nu geldt alleen die gang naar de breedte nog. Het is veel eerder zo dat die beweging van eerst naar binnen en daarna naar buiten zich telkens weer herhaalt. Een goed voorbeeld uit de kerkgeschiedenis is de grote reformatie. De concentratie naar binnen toe is toen zo sterk geweest dat men aan uitwaartse belangstelling weinig toekwam. Zo verklaart zich het feit dat in onze belijdenisgeschriften zo weinig gezegd wordt over zending en evangelisatie. Men had de handen vol aan zichzelf. En zo is het steeds, zo vaak zich maar een situatie voordoet waarin de kerk door een crisis gaat en een nieuwe start moet maken.

Pastorale notities

Occult

„Wie van jullie gelooft in de duivel?” Niemand van de catechisanten stak z'n vinger omhoog. Gelukkig maar. Ze vertrouwden de duivel voor geen cent. Maar toen begon een jongen te vertellen. Z'n mondhoeken trilden er nog van. Hij had de duivel aan het werk gezien. 't Gebeurde op school, tijdens de pauze. Er zat een kring scholieren om de tafel. Vóór zich een schijf met nummers. Hij stond met een paar anderen toe te kijken. Op een afstand, zeker. Hij vertrouwde het niet. Toen één van de kring

een vraag stelde, zag hij hoe het glas roodgloeiend werd. Alsof het boos werd. Dat was ook zo. Zegt de bijbel niet, dat de duivel woedend kan worden, omdat hij maar een kleine tijd heeft? Een deelnemer aan het 'spel' had gevraagd wanneer hij zou sterven. Onze vriend hoorde de kopjes op de tafels in de ontmoetingsruimte rammen. Hij hoorde hoe de deuren gingen klepperen en dichtslaan. Hij zag hoe het glas naar de nummers op de tafel ging opschuiven. Het bleef steken op nummer 8. Acht dagen later stierf de jongen,

die de vraag gesteld had. Omgekomen door een verkeersongeluk. Het was erg stil onder de jonge catechisanten, toen de jongen dit verteld had. Hij was nog onder de indruk. En ieder van ons voelde een lichte huiver. Nee, niemand van de groep geloofde in de duivel. Ze waren wel overtuigd, dat hij bestond. En héél zeker waren ze erover, dat ze geen spelletje met hem konden spelen. De duivel is geen 'speeltje'. Hij is een monster.

W.J. van der Linde, Barneveld

Gerrit Cornelis Berkouwer

geboren 8 juni 1903 te Amsterdam;
overleden 25 januari 1996 te Voorhout

P. Veldhuizen, Leerdam

Donderdag 25 januari overleed op 92-jarige leeftijd professor Berkouwer. Zodra me bekend werd dat hij het tijdelijke met het eeuwige had verwisseld, kwamen gemengde gevoelens bij me boven. Zijn leeftijd was hoog en zijn lichamelijke gesteldheid werd minder, maar toch kwam dit einde nog onverwacht. Het laatste telefoongesprek dat we gevoerd hadden, was rondom Kerst en daaruit bleek dat het lichamen niet goed met hem ging. Zijn stem maakte dat direct kenbaar. Het gesprek was dan ook vrij kort. Alles ging pijn doen. Was de zomer al niet gemakkelijk geweest vanwege de aanhoudende hitte, nu was het de harde koning winter die zijn gezag liet voelen. Maar hij wilde niet klagen. Overigens nam hij afscheid: „Zodra het weer beter gaat, kom dan langs want we moeten verder praten”. Meerdere inzinkingen waren er de laatste tijd geweest en hij was ze toch weer te boven gekomen. Maar de rouwkaart maakt duidelijk dat het gesprek teneinde is.

Huize 'Agnes'

Wie Berkouwer de laatste jaren bezocht, trof hem aan in Huize 'Agnes', kamer 125, in Voorhout. Toen ik hem daar de eerste keer ontmoette, was ik telefonisch door hem geheel op de hoogte gebracht van zijn handicap. In het eerste telefoongesprek vertelde hij dat zijn gezichtsvermogen minimaal was, zodat hij niet meer kon lezen. Hij kon weinig of niets meer zien. Zijn ogen lieten geen letters meer doordringen in zijn geest die nog zo sprankelend was en kennis wilde nemen van de laatste theologische publikatie. Maar zijn blikveld was nog steeds gericht op de theologie van het verleden tot op die van vandaag. Hij had een theologische belangstelling die ik bij niemand zo heb aangetroffen; een bezielde theoloog pur sang. Jan Veen-

hof vergeleek hem eens met een snoek die stilstaat in het water en in een flits op zijn prooi afschiet. Wat Veenhof hiermee bedoelde, werd me vanaf het eerste gesprek duidelijk. Wilde ik ingaan op het beeldje van de heilige Agnes dat voor de ingang staat van het huis waarin hij verbleef, zodra ik dat ter sprake bracht, werd ik meteen gewaar dat zijn interesse direct ging naar de theologie. Dat was altijd kenmerkend voor een gesprek dat je met hem voerde. Hij wilde direct tot de zaak komen. Misschien is dat ook wel gekomen omdat hij in de levensavond de tijd wilde uitkopen en zijn krachten en energie zo goed mogelijk wilde verdelen. Tot een gesprek over de jonge Agnes is het niet gekomen, maar ook repte hij niet over de christenen in de eerste eeuwen en de vervolgingen.

Flitsen uit zijn theologische levensgang

Zoals dat gaat bij een eerste ontmoeting vertelde hij kort zijn levensloop. Hij had voordat hij theologie was gaan studeren bijna een jaar lang dag in dag uit Grieks en Latijn gedaan, omdat hij de HBS had bezocht. En zei hij: „misschien was dat wel een beetje stout, maar ik heb eerst voor de theologie gekozen en pas daarna belijdenis gedaan”. Reeds in zijn studententijd blijkt zijn belangstelling uit te gaan ook buiten de directe gereformeerde wereld. Hij was er blij mee dat professor F.F.J. Buytendijk bekende buitenlandse hoogleraren uitnodigde, zo leerde hij Max Scheler kennen, de man van *Vom ewigen im Menschen*. Door Hepp – zijn leermeester en latere collega – werd Berkouwer niet echt geboeid. Met Geelkerken ging hij niet mee. Zijn eerste gemeente werd Oudehorne in Friesland. De studiezijn zette zich gericht voort.

Promotie en schuldvraag

Hepp wilde hem laten promoveren op Karl Heim. Een theoloog die tussen de beide wereldoorlogen een man van gezag was. Heim ging in op de relatie geloven en denken. Niet alleen hield hij zich bezig met theologie en filosofie, maar ook natuurkunde en de relativiteitstheorie van Einstein hadden zijn belangstelling. Bovendien mocht

zijn kennis van Goethe er ook zijn. „Die man sprak over alles”, aldus Berkouwer, „hij was razend knap.” Uiteindelijk ging de dissertatie in op die periode en kwam uit onder de titel *Geloof en openbaring in de nieuwere Deutsche theologie* (1932). De eerste stelling bij genoemd proefschrift luidt: „Alle probleemstellingen der nieuwe Deutsche theologie hangen ten nauwste samen met het loslaten van het volstrekte gezag der Heilige Schrift”. In het jaar dat Barth over het Apostolicum zijn voordrachten hield in Utrecht, gaf Berkouwer van week tot week acte de présence. In 1936 verscheen zijn boek *Karl Barth*. De toon was kritisch, maar de figuur van Barth zou hem niet meer loslaten. In 1940 inaugureerde hij over 'Barthianisme en katholicisme'. Denkend aan de ellips zouden dit brandpunten blijven van zijn theologie. De wereld was na de Tweede wereldoorlog kleiner geworden, de problemen en vragen groter. Openheid, eerlijkheid en eigen overtuiging waren de componenten van zijn theologische denken waarmee Berkouwer het gesprek met de ander zocht en aandurfde. Het leven vormt zo de mens, dat hij gaat inzien dat een beslissing de ander voor zijn leven kan schaden. De beslissing van de synode in 1944 – waarvan hij voorzitter was – heeft Berkouwer diep aangegrepen. Hij liep na die worsteling in die duistere tijd figuurlijk gesproken mank; en hij ging het beseffen dat hiervan niet gold: 'en gij hebt overmocht'. Als een verslagen mens heb ik hem eens op een avond aangetroffen, jammerend, en aanhoudend klagend over het gebeurde in dat oorlogsjaar. Ik wilde hem troosten, maar hij wees het af. „Peter, jij hebt er geen weet van wat dit betekent voor mij, ik ben er bij geweest.” Ontroerend heeft hij geschreven over 'Schuldig Zijn' in zijn boek *Op de tweesprong*, blz. 116-121. Eerst na zijn overlijden krijgt een hoofdstuk als dit reliëf. Als hij er zelf niet op zo'n fijnzinnige wijze over had geschreven, zou ik het hebben laten rusten. Maar kerkscheuringen zijn zo diep insnijndend en rijten zoveel van een. Hoe paradoxaal het mag klinken: In dezen was een groot man klein. En in zijn kleinheid groot. Eens vergeleek

hij de gang van zaken op de synode in die jaren met een hooiwagen waarvan voor een van de wielen een steen is gelegd, wie de steen heeft weggehaald is niet bekend, maar de wagen kwam in beweging en was niet meer tegen te houden. 'De hooiwagen' een beroemd schilderij van Jeroen Bosch. Hoevelen hebben zich niet verdiept in dit schilderij, en daarover is men het eens; het gaat over een gebeurtenis met gevolgen die niet te overzien zijn. De leertucht was voor hem een probleem geworden. Wie iets van zijn existentiële betrokkenheid op dat gebeuren aanvoelt, voor die zal het ook zeker een probleem zijn. Schilder en Berkouwer hadden een goede relatie. Schilder zocht Berkouwer op en logeerde bij hem en vroeg eens Berkouwer medewerker te worden van de Reformatie. Berkouwer was toen net redacteur geworden van het Calvinistisch weekblad. Van zijn brede en diepe belangstelling voor het werk van Schilder getuigt zijn laatste werk *Zoeken en vinden*.

Een schaker aan zijn bord

Het is algemeen bekend dat Berkouwer graag schaakte. Maar dit spel geeft ook iets weer van de wijze waarop hij bezig was met de theologie. Hij was deemoedig en wist dat theologie bedrijven een menselijke zaak is, daarom schrijven we ook 'zijn' bord met een kleine letter. Met God schaken is voor de Almachtige geen partij. Om bij de beeldspraak te blijven. Berkouwer speelde niet één partij schaak, maar een enorm groot aantal. Hij schreef geen dogmatiek, maar dogmatische studiën, monografiën. Elke dogmatische studie voert je in een bepaald onderwerp uit de dogmatiek. De stukken staan dan ook op het bord in een bepaalde stelling als je binnenkomt. Het eerste hoofdstuk van een monografie zoekt steeds de actualiteit en de breedte van het onderwerp. De tegenstander wordt zo zuiver mogelijk in stelling gebracht en voordat de stukken niet hun juiste plaats hebben gevonden, begint de meester niet. Velen vinden dan ook dat het soms te lang duurt voordat er gespeeld kan worden. Zij denken dat het sneller zou kunnen. Maar dan zegt Berkouwer: „Ik hou van fair play.” Zijn diepe analyse en breed blikveld is opvallend. Theologen die je vaak aantreft in deze studies zijn – overeenkomstig de veelvuldigheid van het gesprek: Calvin, Bavinck, Barth, Kuyper, Augustinus, Schilder en opvallend is ook daarbij de positie van de exege-

ten als Grosheide en Greijdanus. Daarom zijn de passages soms zo lang. Daarmee is deze schaker ook nog zo gestemd dat hoe graag hij ook wint, het hem ten diepste gaat om de schoonheid en waarheid van het spel. Dat elke schaker zijn rariteiten, bijzonderheden, voorliefdes kent, valt niet te ontkennen. Berkouwer is zo existentieel geboeid door wat er op het spel staat, dat de gesteldheid van zijn hart daarin opviel. Het is te merken, dat de theologie zijn hart heeft – van harte is hij er met heel zijn wezen bij betrokken – correlatie (etymologisch is het van com – relatie). Nu komt het bij schakers voor dat ze een situatie uit een schitterende partij nooit meer vergeten. Dat is Berkouwer ook overkomen. Bepaalde zetten van de man tegenover hem hebben hem zo gepakt, dat hij er niet meer los van kon komen. Een voorbeeld hiervan is de verkiezingsleer van Barth. Deze had voor hem fascinerende momenten. Hij las dit werk in oorlogstijd. Dat de heilige Schrift ook aandacht vroeg voor de menselijkheid der Schrift, was een aspect dat niet kon worden ontkend. Berkouwer ging voorzichtig en behoedzaam te werk. Staring zegt het al in zijn 'Meester en leerling': „De meester, in zijn wijsheid, gist, de leerling, in zijn waan, beslist.” De meester kan met bepaalde onzekerheden leven. Niets hield hem in de levensavond zo bezig als het 'eindspel'. Hoe loopt het uiteindelijk af? Correlatie – met Schriftgedeelten of met de hele Schrift? Is een stuk waar ik niets mee beginnen kan, ook niet een stuk dat toch boven tafel moet komen en op het bord moet verschijnen als het in stelling dient gebracht te worden? Wie durfde aan te schuiven en een zet te doen? Had hij alles wat er moest staan op het bord gezet? Wij waren in gesprek. Hoe pijnlijk heb ik het ervaren dat hij niet meer lezen kon. Was de ook door hem hoog gewaarde Hans Urs von Balthasar (1904-1989) in zijn laatste boek niet bezig geweest met de oude vraag Was dürfen wir hoffen? Het slothoofdstuk van Von Balthasar luidt 'Gerechtigheid en Erbarmen'. Het waarschuwt voor eenzijdigheid. Wie alleen oog heeft voor de gerechtigheid die vervalt in depressiviteit, wie alleen oog heeft voor het erbarmen vervalt in vermetelheid. Berkouwer kende de zware spanning van beide begrippen. Hij was niet alleen met zichzelf bezig, maar hij was ook begaan met de wereld waarin zoveel geleden wordt. 'Waar de mens-

heid was en haar weedom' was zijn weg.

Worstelling met de alverzoening

Veel hebben we erover gesproken dat verkiezing en verwerping zich niet laten paralleliseren; dat God een welbehagen heeft in goed doen; dat de Schrift geen aanleiding zou geven om van een eeuwige verdoemenis te spreken, zoals dit wel het geval is met de uitverkiezing; dat in dezen niet de theologie moet beslissen maar de exege. Eens sprak hij: „Je weet ik houd van schaken en ik leef altijd mee met Jan Tinman, maar ik haal het niet in mijn hoofd om te bidden of hij zou mogen winnen. Daarvoor is God er niet. God heeft wel wat anders, wat beters te doen, Hij houdt Zich bezig met de vergeving der zonden.” Toen vervolgde hij: „Steeds moet ik denken aan die tekst aan het slot van Micha en ik kom er niet meer los van: „Wie is een God als Gij, die de ongerechtigheid vergeeft en de overtreding van het overblijfsel van zijn erfdeel voorbijgaat, die zijn toorn niet voor eeuwig behoudt, maar een welbehagen heeft in goedertierenheid.” In een telefoongesprek citeerde hij eens van Gezelle: „Heer, mijn hart is boos en schuldig, maar Gij zijt barmhartig en duizend malen meer verduildig dan dat ik boosaardig ben.” De kracht van de schuldvergeving dankzij Gods genade had hem diep getroffen. Naar aanleiding van Barths theologie vond hij de treffende titel *De triomf der genade in de theologie van Karl Barth (1954)*. Berkouwer was een bezielde theoloog tot het laatst toe. 's Morgens werd je soms door hem gebeld en legde hij je een theologische vraagstuk voor. Als hij de kwestie uiteen had gezet, nam hij afscheid met: „vanavond vraag ik hoe je erover denkt”. 's Avonds belde hij terug: „En, ben je eruit gekomen?”. Je had nog maar twee zinnen gezegd of zijn enthousiasme was niet meer te tomen en hij gaf in een prachtig exposé zijn visie. Als hij vroeg: „Waar denk je aan?” wilde hij het schriftbe- roep horen. Soms was een publikatie nog niet eens verschenen, of hij belde al om te weten of je het boek gelezen had. Zo'n man was een enorme stimulator. Zijn kennis was alom bekend. Dit leidde ertoe dat hij zelfs voor het tweede Vaticaans Concilie werd uitgenodigd. Hij heeft er genoten, maar wat zal hij van de eeuwige stad hebben gezien? Of hij De Villa Borghese heeft bezocht, ik weet het niet. Hij had aan de theologie genoeg. In het laatste telefoongesprek kwam het overlijden

van Berkhof ter sprake. Dit had hem erg aangegrepen. „Aan een vriendschap van meer dan vijftig jaar was een eind gekomen”, sprak hij. Hij zei dat de nachten moeilijk waren, want als het wakker liggen zich voortzette gingen zijn gedachten zich vermenigvuldigen. „Schilder moet daar ook van geweten hebben. In zijn *Licht in de Rook* schrijft hij daarover in een overdenking. Zoek het maar op”, zei hij. In de tweede druk vond ik een overdenking met de titel 'Des nachts onderzocht' en las: „Des nachts.... Wat kan de nacht een marteling zijn. De nacht, in eenzaamheid doorwaakt, is voor den drukken, veelbezigen mensch wat de zwijgende woestijn is voor den in zondebesef wegsmeltenden kluizeenaar, wat de vereenzamende kerker cel is voor den in zelfinkeer zich verteerende misdadiger.”

Agnus Dei

Op de dag van de begrafenis werd mijn aandacht opnieuw gericht op het beeldje van het meisje met het lam, Agnes. Hoe weet ik nu dat zij Agnes voorstelt? Wel aan het lam. Wij weten van haar heel weinig met zekerheid te zeggen. Omdat zij de naam Agnes draagt werd zij in verband gebracht met haar geloof in Christus, het Lam Gods, Agnus Dei. Nu, over een heilige over wie zo weinig bekend is, hoefde je met Berkouwer niet lang te spreken. Maar over Hem die gestorven is voor onze zonden en opgewekt is tot onze rechtvaardiging raakte hij niet uitgesproken en uitgedacht. Hij zou zeggen: „Peter, kun jij die woorden aan?: Agnus Dei qui tollit peccatum mundi. Denk er maar voortdurend aan, het is de hoogste vreugde dat het Lam Gods de zonde der wereld wegneemt. Houdt dat gesprek gaande.”

Ex Libris

De Grap

De Grap, geschreven door Milan Kundera, verscheen voor het eerst in Tsjecho-Slowakije in 1967. Kundera wordt tot de belangrijkste schrijvers van onze tijd gerekend, dus is het zinvol eens met zijn werk kennis te maken. *De Grap* is een roman die speelt in de communistische wereld. Om zijn vriendin te choqueren stuurt de hoofdpersoon haar een briefkaart met de woorden: Optimisme is opium voor het volk! Dat breekt hem zuur op; de communistische gemeenschap verstoot hem, hij wordt van de universiteit verwijderd en later zelfs gedwongen tot zware mijnarbeid.

Het is het bekende conflict tussen het individu en een totalitair systeem, maar op een indringende manier verwerkt in een knap geconstrueerde roman.

Over de opbouw vertelt Kundera zelf iets in 'De Kunst van de Roman': *De Grap* bestaat uit zeven delen (evenals latere boeken van hem) en er wordt verteld door vier personen. De hoofdpersoon vult 2/3 van het boek, de anderen samen 1/3, verdeeld in: 1/6, 1/9, 1/18. Die opbouw is niet opzettelijk, de schrijver zag het pas, toen een ander hem erop wees. Wel vergelijkt Kundera een roman met een muziekstuk en ook daar spelen opbouw en verhoudingen een wezenlijke rol. Een heel bijzondere roman! Misschien stoort een lezer zich aan de openhartigheid op seksueel gebied, maar ik kan het boek aanbevelen.

Omvang: 343 blz.; Uitgever: Ambo, Baarn. Prijs: f 19,95

Het einde van de Diaspora

Het einde van de Diaspora beschrijft hoe en waardoor het aantal joden in Europa na 1945 steeds verder is gedaald, namelijk van 4 miljoen naar de helft. De diepste oorzaak is nog steeds het antisemitisme dat nu eens sluimerend aanwezig is en dan weer openlijk en brutaal losbarst. Het begon er al mee dat de joden die na de oorlog terugkeerden, helemaal niet erg welkom waren en het was geen vanzelfsprekende zaak dat ze hun eigendommen terugkregen, ook niet in Nederland. Ergens in Polen kregen driehonderd joodse overlevenden bij hun terugkeer het bevel van de burgemeester de stad binnen 24 uur te verlaten. In verscheidene andere plaatsen zijn terugkerende joden ver-

moord. En in West-Europa ontstonden de kampen voor 'displaced persons' waarbinnen niet zelden de joden tot de lastigste soort gerekend werden. Ze wilden namelijk een speciale erkenning vanwege hun jood-zijn, maar bijvoorbeeld de Britse regering vond dat ze net als de anderen behandeld moesten worden en niet „als een speciale categorie, vooraan in de rij”. Ja, je moet het even proeven! Wie belangstelling heeft voor het jodendom en voor de geschiedenis na 1945, vindt in dit boek een grote hoeveelheid informatie. Maar het is geen kost om 's avonds voor het slapen gaan, nog even in te zien. De stijl is trouwens ook niet stimulerend, nogal droog met veel lange zinnen.

Oorspronkelijke titel: *Vanishing Diaspora*. Schrijver: Bernard Wasserstein. Vertaler: Tinke Davids. Omvang: 288 blz., uitgever: Ambo, Baarn. Prijs: f 49,50.

T. Hoekstra, Zwolle

God is

God is een God van gekken, van castraten, van blinden, stommen en lunatici, een God van zwaar geflipte psychopaten, melaatsen, deernen en neurotici.

Hij heeft zijn kinderen in havenkroegen, onder de zware jongens in de cel, bij wie de hand aan eigen leven sloegen: Hij redt hun dode leven van de hel.

Eens zullen velen tot Hem zeggen: Here, wij hebben in uw naam geprofeteerd en bovendien door moeizaam repeteren de catechismus uit ons hoofd geleerd.

Voor hen zal hij de deur gesloten laten en zeggen: Ik had om uw hart gevraagd. Ik zoek niet naar godsdienstige fanaten maar naar wat zondig is en arm en naakt.

M.R. van den Berg

Uit: Wisselgeld, Kok Voorhoeve, Kampen

Ingezonden

In de hoek gezet

„We zijn nu dus door twee kerkgenootschappen in de hoek gezet.” (Kurpershoek, Opbouw 12-1-1996). Want de Chr. Ger. synode besloot de contacten met ons op te schorten en de vrijgemaakte deputaten concludeerden dat een verdere verkenning niet zinvol is. In de hoek gezet door de Chr. Ger. synode; een synode van kerken met grote onderlinge problemen; in de hoek gezet door Vrijgemaakten die mede verantwoordelijk zijn voor de kerkelijke breuk omstreeks 1968.

We zijn in de hoek gezet door mensen met gebreken; dat maakt billijken van de terechtwijzingen niet gemakkelijker. Dat kan woede opwekken (Moggré) of ergernis (Kurpershoek) of vervreemding (Broersma).

Terecht?

Toch dienen we ons af te vragen of we terecht in de hoek zijn gezet. Weliswaar zijn we gestraft door onvolmaakte, gebrekkige schoolmeesters, maar, zo dienen we ons af te vragen: staan we onschuldig in de hoek? Van Ned. Ger. zijde wordt wel geprobeerd om begrip op te brengen voor de aanmerkingen, maar tegelijk wordt geschreven: konden wij wel anders? (zusters als ambtsdrager); moeten wij niet dankbaar zijn voor nieuwe Schriftuurlijke inzichten (De Jong, Loonstra); bij wijze van uitzondering mag worden opengelaten een formulier voor ambtsdragers te ondertekenen. Smouter maakt zelfs de tegenstelling (Opbouw, 29-12-1995): Wie heeft het beste gebouwd aan Christus' kerk op aarde: „zij die voortdurend alert zijn of er geen afwijking binnensluipt, of wij die voortdurend alert zijn of we geen mensen afstoten die er wel bij horen”.

Toetsen

We zijn door twee kerkgenootschappen in een hoek gezet. Terecht? Mijns inziens dient de straf die ons wordt opgelegd te worden getoetst aan normen.

Over een onvolmaaktheid van de bestraffers (Ger.Vr. en Chr.Ger.) zijn we het snel eens; we zullen elkaar ook wel vinden over de historisch bepaalde omstandigheden van de Ned. Ger. Kerken. Maar toetsen we onze 'overtredingen' aan betrouwbare uitgangspunten?

Willen we als normen hanteren: Schrift, belijdenis en kerkorde (uiter-

aard in rangorde)? Willen we nog wel verenigen met alle kerken die deze gereformeerde uitgangspunten ondubbelzinnig en onbekrompen proberen te handhaven?

Zijn we nog gereformeerd?

Wij zouden teveel ruimte geven zowel in de leer als in het toezicht daarop. Bieden we deze ruimte uit vrees om mensen af te stoten die er wel bij horen of verslappen wij in het handhaven van de gereformeerde leer?

Als Kuitert door sommigen onder ons nauwelijks meer veroordeeld wordt dan is de vrees om af te stoten te groot geworden. Wij aanvaarden zusters als diaken; dat zou kunnen worden geaccepteerd. Maar biedt het rapport-Van der Dussen geen openingen naar zusters als ouderling en predikant?

Wij hebben een beknopte kerkorde; historisch gezien heel verklaarbaar. Maar pogingen om ons kerkordelijk aan te passen aan de andere gereformeerde kerken lijden schipbreuk op traditie en/of vrijheidsdrang.

Het ragdunne lijntje

„Het ragdunne lijntje dat er toch is vasthouden” (Schaeffer) of stoppen met de samensprekingen (F. Bouma) of...

Onze kerken hebben de opdracht om de kerkelijke eenheid te bevorderen (dat bijbels ideaal wordt door Schaeffer goed verwoord). Bij het uitvoeren van die opdracht tot kerkelijke eenheid mogen we desnoods de splinters uit de ogen halen van de Chr. Ger. en de Ger. Vr. synoden. Maar, mijns inziens, zal de kerkelijke eenheid pas bevorderd worden als we eerst de balken uit onze eigen ogen verwijderen.

De Vrijgemaakten zijn erin geslaagd om meer sympathie te verwerven bij de Chr. Gereformeerden; wederzijds heeft men de inspanning geproefd elkaar als gereformeerden te benaderen. Als de Nederlands Gereformeerde Kerken het over dezelfde boeg gooien wordt het ragdunne lijntje weldra een stevig koord. Bovendien zullen we dan snel uit de hoek worden gehaald.

Verder wil ik mij graag aansluiten bij het slot van de artikelenreeks van Schaeffer: „De trieste balans van alles opmakend moet het ons wel klein en ootmoedig maken. Het (weer) samenbrengen van broeders is duidelijk absoluut geen mensenwerk. Het blijkt op geen enkele wijze iets, dat wij wel even in kannen en kruiken kunnen krij-

gen. Over toeëigening van het heil – de heilheid – gesproken! Laten we de Heer van de kerk smeken, dat Hij ons door Zijn Geest en Woord bijeenbrengt.”

A. Kadijk, Dronten

Boekbespreking

Het Onze Vader bidden met kleuters

Jonge kinderen van 4-8 jaar kunnen vaak foutloos het gebed, dat de Here Jezus ons leerde meebidden. Het is echter de vraag of ze er veel van begrijpen. Daarom is het aan te bevelen met hen zo nu en dan te praten over de betekenissen van de verschillende bedes.

Er is nu een boekje verschenen van Lois Rock dat daarbij een goed hulpmiddel kan zijn. In dit boekje wordt een belangrijk aspect van elke bede op een aparte bladzijde in een aantal korte zinnen eenvoudig weergegeven. Bij die verklaring spelen mooie, kinderlijke illustraties, – die meer dan de helft van het boekje vullen – een belangrijke rol.

Als we bedenken, dat het Onze Vader zoveel diepe gedachten in zich bergt, dat de Heidelberger Catechismus 7 zondagen nodig heeft om dit gebed te behandelen, begrijpen we dat in enkele zinnen slechts weinig van die betekenissen aan de orde kan komen. Er is dus theologisch gezien gemakkelijk kritiek te leveren op de inhoud. Toch blijft bij mij een gevoel van grote waardering de boventoon voeren. De schrijfster treft door haar woordkeus de leefwereld van het kleine kind en de illustraties zijn daarop heel goed afgestemd. Het enige punt van kritiek is, dat in de verklarende zinnen van de eerste twee bedes over God wordt gesproken in de derde persoon, terwijl in de rest van het boekje God heel direct en persoonlijk wordt aangesproken in de tweede persoon. Is dit een slordigheid van de schrijfster of bedoelt zij daar iets mee?

Al met al is dit boekje een goed hulpmiddel bij de geloofsopvoeding van het jonge kind. Het kan bijvoorbeeld gebruikt worden aan tafel of bij het naar bed brengen. Elke dag kan er dan een bede gelezen en met het kind besproken worden. Het vierkante formaat van 28-20 cm is aantrekkelijk en de fleurige stevige kaft kan tegen een stootje. Mede daardoor is het boekje zijn prijs meer dan waard.

Lois Rock: 'Het Onze Vader'.
Illustraties: Claire Henley. Ark Boeken.
Prijs f 11,50.

M. Vrijmoeth-de Jong, Zwolle

Singapore: het Antiochië van Azië?!

Henk van der Velde

Een jaartje geleden werd er in Nederland veel negatiefs gepubliceerd over de Aziatische stadsstaat, Singapore naar aanleiding van de executie van de Nederlandse drugshandelaar Johannes van Damme. Wellicht hebt u eveneens gehoord van de vier stokslagen die een Amerikaanse puber, Michael Fay, er kreeg nadat hij moedwillig auto's en verkeersborden vernield had. Met straffen is men in Singapore dus niet zachtzinnig of zuinig. Zelfs voor het weggooien van rommel op straat, voor eten in de metro, of voor het niet doortrekken van een toilet kun je fikse boetes oplopen.

Wederzijdse vooroordelen

Door dit soort geruchtmakende feiten geeft deze nog jonge natie met haar drie miljoen inwoners de meesten van ons een onsympathieke indruk. De Singaporeaanse regering wordt hier vaak gekenschetst als dictatoriaal en het rechtstelsel als genadeloos, terwijl de samenleving als geheel als een gediciplineerde politiestaat wordt gekarakteriseerd.

Nu hebben wij het afgelopen jaar in Singapore gewerkt en gewoond op het internationale hoofdkwartier van onze zendingsorganisatie, de Overseas Missionary Fellowship (OZG = Overzeese Zendings Gemeenschap in Nederland). We troffen in Singapore een soortgelijke eenzijdige visie aan ten aanzien van Nederland. Veel Singaporeanen zien ons land als de koploper van de 'morele ineenstorting' in de westerse landen. Onze samenleving wordt meestal afgeschilderd als een losbandig, immoreel zaakje, waarin de doorgeslagen vrijheid van het individu vele slachtoffers maakt, vooral onder de zwakkeren (zoals de ouderen en de verslaafden).

Overeenkomsten tussen Nederland en Singapore

De werkelijkheid is meestal genuanceerder dan eenzijdige karikaturen! Als Nederlandse inwoners van Singa-

pore ervoeren we het leven daar als bijzonder aangenaam. Niet voor niets trekt dit kleine staatje per jaar meer dan 6 miljoen toeristen aan. Het is één van de mooiste, schoonste, veiligste, modernste en meest efficiënte landen ter wereld! In tegenstelling tot steden met grote armoede en verkeerschaos elders in Azië, is het moderne Singapore onvoorstelbaar welvarend en uitstekend georganiseerd.

Qua nijverheid, vakbekwaamheid en produktiviteit scoorde de bevolking van Singapore de afgelopen tien jaar zelfs hoger dan Japan en vele Westerse landen. De regering heeft daardoor altijd een begrotingsoverschot, dat fors geïnvesteerd wordt in de omringende markten van landen als Indonesië, China, Vietnam en Maleisië. Als we u nu eens even zouden kunnen meenemen naar het zeer luxe vliegveld van Singapore, voor een rondritje door het centrum met de prachtigste kantoorgebouwen en schitterende winkelpaleizen, langs de brede boulevards waar overal tropi-

*De werkelijkheid
is meestal
genuanceerder
dan eenzijdige
karikaturen!*

sche planten en orchideeën staan te pronken, en tenslotte eventjes het mooie ondergrondse metronet in, waar elke twee minuten treinen in elke richting vertrekken... als u het allemaal eens kon ervaren, dan zou u zich verbaasd afvragen, hoe zoiets mogelijk is in Azië, in een derde-wereldland waar tijdens de zestiger jaren sloppenwijken en verpaupering nog het stadsbeeld bepaalden.

Nadat de Chinese bevolking van Singapore in 1965 onafhankelijk werd van Maleisië, heeft het een enorm snelle economische ontwikkeling doorgeemaakt. Daardoor lijkt Singapore nu meer op Nederland dan we vaak denken. Beide landen zijn relatief klein, maar hebben toch een grote regionale invloed als doorvoer- en overslaggebied. Onze Rotterdamse haven, de 'poort van Europa', wordt als grootste haven ter wereld geducht bedreigd

door de groeiende omvang van de Singaporeaanse haven, die steeds meer als de 'poort van Azië' gezien wordt.

Door onze reputatie als tussenhandelaars worden wij Nederlanders wel eens de 'Chinezen van Europa' genoemd. Net als Singapore moeten we het hebben van de effectieve dienstverlening en doorvoerhandel, omdat we zelf weinig natuurlijke grondstoffen of toeristische trekpleisters bezitten.

Nijverheid, properheid en effectiviteit zijn van oudsher gezonde Hollandse maatstaven. Deze waarden staan ook hoog in het vaandel van het moderne Singapore.

En tenslotte weerspiegelt de toenemende pluralistische samenstelling van onze bevolking met haar vele gastarbeiders en asielzoekers, de veelkleurige samenleving in Singapore waar duizenden Indiase, Maleise en Indonesische arbeiders en tienduizenden Filipijnse dienstmeisjes de lager betaalde hand- en spandiensten verrichten.

Verschillen tussen Singapore en Nederland

Volgens recente kranteberichten heeft de Nederlandse douane de laatste jaren honderdduizenden kilo's drugs ongestoord ons land binnen laten komen. De miserabele dood van vele verslaafde junkies in onze steden haalt ondertussen niet eens de krant meer omdat het al te vaak voorkomt. Tegen zo'n beleid steekt het strenge Singaporeaanse drugsbeleid wel erg af. Reizigers richting Singapore worden er met vette letters voor gewaarschuwd dat op drugshandel zonder meer de doodstraf staat. Van Damme is één van de meer dan negentig drugshandelaars die sinds 1975 in Singapore zijn opgehangen. Zo beschermt Singapore haar kinderen (toekomstige slachtoffers) door ongenadig op te treden tegen gewetenloze, geldgrage drugsbazen.

Maar waar wij te tolerant zijn, slaat men in Singapore wellicht door in de vergaande controle op individueel (wan)gedrag. Anti-sociale uitspattingen zoals diefstallen, vernielingen, verkrachtingen en luiheid worden met ijzeren hand aangepakt. Zodoende

komen berovingen in Singapore vrijwel niet voor, en kunnen aantrekkelijke jonge dames gerust 's avonds alleen een ommetje over straat en zelfs door het park maken. Je fiets of auto kun je ook met een gerust hart op een eenzaam plekje parkeren.

En anders dan in onze verzorgingsstaat, hoeft iemand die niet wil werken ook niet te rekenen op een uitkering. Wie hard en trouw werkt wordt daar-entegen beloond; sterke familiebanden gestimuleerd; respect voor orde en gezag voorondersteld, en zaken als spaarzaamheid en spaarzin actief aangemoedigd. Jeugdclubs in scholen en kerken zijn vaak toonbeelden van orde en discipline, iets waar veel Nederlandse predikanten en godsdiensteren slechts van kunnen dromen.

Lee Kuan Yew is de Senior Minister die van 1959 tot 1990 premier was, en

Onder Singaporeaanse jongelui is het zelfs een populaire zaak om christen te zijn

die Singapore eerst de onafhankelijkheid en daarna de huidige gouden eeuw binnenloodste. Zijn stokpaardje is, dat de Westerse landen uit het gareel van orde en fatsoen zijn geraakt door te veel nadruk te leggen op de rechten van het individu. In zijn visie en beleid zijn rechten en verantwoordelijkheden aan elkaar vastgekoppeld, en gaat het collectieve belang boven de individuele vrijheid. Uiteraard heeft dat ook zijn keerzijdes: films, video's en buitenlandse publicaties staan onder censuur, en plaatselijke journalisten en oppositievoerders kunnen niet onbeperkt het regeringsbeleid bekritisseren. Daarnaast legt de drang naar discipline, orde en perfectie een enorme prestatiedruk op het onderwijs. Veel Singaporeaanse kinderen komen na hun vierde levensjaar nauwelijks buitenshuis om te spelen, omdat er altijd geleerd moet worden. Ook worden goedkope arbeidskrachten uit het buitenland uitgebuit en bij ziekte of ongeluk soms genadeloos aan de kant gezet.

En toch is er ook veel positiefs en gezonds in de Singaporeaanse samenleving. Je proeft er de heilzame vruchten van traditionale normen als spaarzin, nijverheid, discipline, verantwoordelijkheidsbesef, en een gezond

respect voor orde en gezag. Men heeft weinig behoefte aan alternatieve samenlevingsvormen omdat de eigen familie- en gezinskring als de basiscel van de maatschappij wordt hooggehouden. In Singapore stoelen zulke zaken op de onderliggende levensfilosofie van de Chinese wijsgeer Confucius. Bij ons zijn het idealen die verwant zijn aan onze Calvinistische erfenis, en waar we tegenwoordig door de voortgaande secularisatie steeds meer het zicht op verliezen. Voor de kerken is het Singaporeaanse klimaat blijkbaar gunstiger.

De groei van de kerken in Singapore

Binnen de bevolking van Singapore is 78% van Chinese afkomst, en daarmee zijn de meeste mensen van huis uit Boeddhistisch of Taoistisch. Eén van de belangrijkste pijlers onder deze Chinese godsdiensten is de verering van voorouders. De verbondenheid met en verantwoordelijkheid ten opzichte van familieleden, zelfs over het graf heen, geven een sterk sociaal, collectief bewustzijn. Toch spreekt de Chinese godsdienst met haar dagelijkse wierookoffers aan de vooroudergeesten, en de beelden-dienst in de afgodentempels, de jonge, moderne generatie niet meer aan.

Gedurende de economische vooruitgang van de laatste 20 jaar hebben vele Boeddhistische en Taoistische jongeren de traditionele godsdienst verlaten in ruil voor het Christendom of het Atheïsme. Als gevolg hiervan zijn de Christelijke kerken snel gegroeid. In 1970 noemde nog geen 2% van de bevolking zich christelijk, maar nu is dat al zo'n 15%! Is het niet geweldig dat er in onze tijd ook zulke dingen gebeuren! Onder Singaporeaanse jongelui is het zelfs een populaire zaak om christen te zijn, en de meeste kerken zitten zodoende vol jonge mensen. Vooral onder studenten is er grote belangstelling voor het Evangelie: 41% van alle universiteitsstudenten, en zelfs meer dan 70% van alle medische studenten is christen. Juist de intellectuele toplaag van de maatschappij staat zeer open voor het Christelijk geloof. Singaporeaanse kerkleiders bidden en werken er voor dat in het jaar 2000 30% van de bevolking christen zal zijn.

We kunnen met hen meebidden, opdat de huidige opwekking onder Singaporeaanse jongeren een door-gaande beweging wordt, die ook in de omliggende Aziatische landen z'n vruchten afwerpt. Naast vele multina-

tionals hebben ook verscheidene zendingsorganisaties hun internationale hoofdkantoren in het effectieve Singapore gevestigd. De enorme economische groei en strategische ligging van deze 'poort van Azië' kunnen van grote invloed zijn voor de groei van Gods Koninkrijk onder de omringende miljoenen bewoners van Azië, waar nu al meer dan 55% van de wereldbevolking woont.

De welvarende, jonge kerk die in onze dagen juist onder de intellectuele toplaag van de Singaporeaanse samenleving ontstaat, kan door haar daadkracht en creativiteit vele anderen tot Christus leiden. Singapore heeft groot potentieel als zendingsbasis: een modern Antiochië. Paulus bedreef zijn zendingsarbeid met de gemeente te Antiochië als vaste thuisbasis. In onze tijd ontwikkelen de kerken in Singapore zich als een soortgelijk regionaal zendingscentrum.

Ondertussen dienen we ons als Nederlandse christenen af te vragen, waardoor de Singaporeaanse samenleving een zoveel vruchtbaarder voedingsbodem voor het evangeliezaad in jongerenharten blijkt te zijn, dan onze eigen Nederlandse samenleving. En misschien moeten we onze visie op en ons oordeel over de samenleving van Singapore daardoor ook wel wat naar boven toe bijstellen.

In de lijn der geslachten

*Op de schone lei
van mijn hart
krasten mijn ouders
met onhandige griffels
het ideaal van hun jeugd*

*vandaag
poog ik vergeefs
hun vervaagde schrift
te ontraadselen*

*ik herken slechts
de onleesbare tekens
die mijn eigen hand
graveerde
in het hart van
mijn zoon.*

M.R. van den Berg

Uit: Wisselgeld

Israëls luister: voorschot op Jezus' dood

D. Holwerda

Doch thans zien wij nog niet, dat hem alle dingen onderworpen zijn; maar wij zien Jezus, die voor een korte tijd beneden de engelen gesteld was vanwege het lijden des doods, opdat Hij door de genade Gods voor een ieder den dood zou smaken, met heerlijkheid en eer gekroond. Want het voegde Hem om wien en door wien alle dingen bestaan, dat Hij, om vele zonen tot heerlijkheid te brengen, den Leidsman hunner behoudenis door lijden heen zou volmaken.

Hebr. 2:8b-10

Het taalprobleem

De taal van de brief aan de Hebreeën is bepaald niet gemakkelijk. De ons onbekende schrijver moet een man van een zekere ontwikkeling zijn geweest, die ook van de klassieke Griekse literatuur en cultuur het een en ander in zijn bagage had. Dat blijkt o.a. uit het feit dat naast de invloed van het latere Grieks – de z.g. koinè – ook het idioom van het klassieke Grieks hier en daar in zijn taal te bespeuren is. Hij is bovendien rhetorisch geschoold, wat zich b.v. al aanstonds in de sterk allitererende aanhef van zijn brief verraadt. Daarbij vertoont zijn stijl een zekere overladenheid; hij maakt soms zelfs een ietwat hoogdravende indruk. Deze factoren maken het verstaan van zijn vaak toch al moeilijke redeneertrant er niet gemakkelijker op. De massieve zinnen die in dit boek op je afkomen, hebben iets weg van de steile bergwanden, die wel imponeren, maar waar je slechts met de grootste moeite tegenop kunt klauteren. Geen wonder dan ook, dat er in deze brief nog altijd plaatsen zijn aan te wijzen waar de exegeten het tot dusver hebben laten afweten.

Een drievoudige misser

Zo viel onlangs nog eens weer mijn aandacht op het gedeelte dat ik hierboven in de NBG-vertaling heb laten afdrukken. Kennelijk omdat ze geen kans zagen uit de overgeleverde tekst

een goede zin te halen, hebben de vertalers zich in deze verzen laten verleiden tot twee te enen male onverantwoorde weergaven (a en b) en tot verplaatsing van een bepaalde passage (c).

a) 'voor een ieder' (v. 9)

Het mannelijk enkelvoudige 'pas' (= 'ieder') komt *zelfstandig* alleen in de *eerste* naamval voor; overigens ook daarin nog sporadisch, b.v. Mc. 9,49 en Lc. 16,16. Vaak vindt men het ook reeds in dié naamval *bijvoeglijk* gebruikt en vergezeld van een zelfstandig naamwoord als b.v. 'anthropos' (= 'mens'); zo b.v. in Jh. 2,10. Eigenlijk staat daar dus: 'elk mens'; maar men mag daar rustig vertalen: 'ieder' of 'iedereen'. In de overige naamvallen – o.a. in de tweede, die we hier aantreffen ('pantos') – gaat het mannelijk enkelvoud van dit woord *altijd* samen met een zelfstandig naamwoord¹.

ik heb aan de hand van een concordantie alle plaatsen nagetrokken waarin een vorm van 'pas' in het N.T. voorkomt, en meen dan ook met redelijke zekerheid te kunnen stellen, dat we hier, waar 'huper pantos' *zonder* zelfstandig naamwoord voorkomt, met een bedorven overgeleverde tekst te maken hebben, die om verbetering vraagt².

b) „om vele zonen tot heerlijkheid te brengen” (v. 10)

Een *doelstelling*, zoals de vertalers die hier met 'om te' tot uitdrukking brengen, kan men in het Grieks inderdaad in een *deelwoord* vatten, maar dan wél in een deelwoord van de *toekomstige* tijd, b.v. Hd. 8,27 „om te aanbidden”; Mt. 27,49 „om Hem te redden”). Hier staat echter niet een deelwoord van de toekomstige tijd, maar van de *aoristus*, die een *voltooide* handeling aangeeft. Men zou hier dan ook moeten vertalen: „nadat (of: omdat) Hij vele zonen tot heerlijkheid had gebracht”.

c.) „omdat Hij door de genade Gods voor een ieder de dood zou smaken” (v. 9)

De NBG-vertalers hebben deze doelstelling ('opdat ...') verbonden aan de woorden „beneden de engelen

gesteld”. In de Griekse tekst echter staat deze doelstelling helemaal aan het eind van v. 9, en is verbonden aan de woorden „met heerlijkheid en eer gekroond”.

Een oplossing

Wij zitten hier dus met een op drie punten niet te verantwoorden vertaling. Laat ik een poging mogen wagen de problemen die hier liggen, tot een oplossing te brengen. Ik behandel ze in omgekeerde volgorde; begin dus met het laatste, en wel omdat dit naar mijn mening het meest simpele is.

Probleem c

Wat let ons namelijk de woorden „met heerlijkheid en eer gekroond” te betrekken op Jezus' *verheerlijking op de berg*? Om te beginnen zegt Petrus, dat hij het in II 1,17 over deze gebeurtenis heeft, dat Jezus toen „van God den Vader *eer en heerlijkheid* heeft ontvangen”. Petrus gebruikt daar dezelfde woorden als de Hebreeënbrieffschrijver hier, zij het in omgekeerde volgorde. Bovendien weten we, dat op de berg der verheerlijking Mozes en Elia met Jezus kwamen spreken over diens aanstaande *dood*? in Jeruzalem (Lc. 9,30.31). De Vader heeft Jezus daar kennelijk een voorproefje gegeven van de heerlijkheid die Hem na zijn dood en opstanding te wachten stond, *om Hem ertoe aan te moedigen de zware gang naar het kruis te maken*. Dat laatste zegt trouwens *juist de schrijver van de Hebreeënbrief* elders heel uitdrukkelijk: „om de vreugde die Hem in het vooruitzicht was gesteld heeft Jezus het kruis op zich genomen” (12,2).

Probleem b

Ik denk – en heb dat al eens eerder³ als een handicap voor het recht verstaan van bepaalde Schriftplaatsen aangewezen – dat wij, als we in de bijbel lezen van onze 'heerlijkheid', vaak meteen denken aan de heerlijkheid in het hiernamaals. Wij zien dit woord zo dagelijks met name gebruikt in overlijdensberichten: „opgenomen in heerlijkheid”. In de artikelen waarnaar ik daareven verwees, heb ik – hoop ik – duidelijk gemaakt, dat het *bijbelse* woord 'heerlijkheid' een veel ruimer scala aan betekenissen te zien geeft.

Als we in onze tekst lezen van 'vele zonen' die 'tot heerlijkheid gebracht waren', dan doet mij dat allereerst denken aan een passage uit het begin van Rom. 9: „hunner is de aanneming tot *zonen* en de *heerlijkheid* en de verbonden en de wetgeving en de erediensdienst en de beloften” (v. 4). Paulus heeft het daar over het volk *Israël*. Dát was door God aangenomen als *zoon*, als *eerstgeborene*, zoals de proclamatie van Mozes aan het adres van den Farao luidt (Ex. 4,22). En niet alleen dit volk *als geheel* heet – ook elders in het O.T., b.v. Hos. 11,1 – *Gods zoon*, maar ook voor de Israëlieten *individueel* vindt men de benaming 'Gods zonen'. Als de Heere de terugkeer uit de ballingschap aankondigt, heet het: „Ik zeg tot het Noorden: 'Geef!', en tot het Zuiden: 'Houd niet terug! Breng *mijn zonen* van verre en *mijn dochters* van het einde der aarde!' ” (Jes. 43,6). Paulus heeft in Rom. 9 kennelijk *de uitleiding van Israël uit Egypte* voor ogen, gezien het feit dat hij behalve van hun 'aanneming tot zonen' in één adem ook spreekt van „de verbonden en de wetgeving”, m.a.w. van wat op de Sinaï plaatsvond. In dát tijdsgezicht heeft God zijn zonen uit de slavernij gevoerd in de vrijheid, en van verachting tot 'heerlijkheid', tot aanzien gebracht. Vlak vóór de intocht in Kanaän belooft de Heere bij monde van Mozes, dat „Hij zal zorgen, dat aan dit volk *lof, eer en heerlijkheid* wordt toegebracht ver boven alle andere volken die Hij gemaakt heeft” (Dt. 26,19). Ook het vruchtbare erfland dat de Heere voor Israël uitzoekt en dat Hij hen laat veroveren op de Kanaänieten, heet in Ps. 47,5 „de heerlijkheid van Jakob” (vgl. Ef. 1,18). En t.a.v. de terugkeer uit de ballingschap wordt gezegd: „Op die dag zal wat de Heere doet uitspruiten (vgl. 43,19) tot sieraad en heerlijkheid zijn, en de vrucht des lands tot glorie en luister voor de ontcomenen van Israël”, Jes. 4,2. Zie verder uit datzelfde profetenboek o.a. 17,3.4; 60,15; 61,6; alsmede hos. 9,11 en 14,7⁴. Wel, zouden dan ook in Hebr. 2,10 met de „vele zonen die God tot heerlijkheid had gebracht” niet de Israëlieten zijn bedoeld, door den Heere naar hun erfland geleid en daar tot aanzien gebracht? Het gaat den schrijver hier blijkens v. 16 toch om „*het nageslacht van Abraham*, waarover de Heere zich ontfermt”?

Probleem a

Nu komt dan nog de lastigste opgave:

te gissen, wat er oorspronkelijk kan hebben gestaan in plaats van het overgeleverde – maar onhoudbare – 'huper pantos'.

De aansluiting van v. 10 bij v. 9

Dan verdient het allereerst de aandacht, dat het volgende vers (10) op de woorden „opdat Hij door Gods genade de dood zou smaken” aansluit met 'want'. In v. 10 wordt dus blijkbaar *verklaard* (gemotiveerd) wat in het slot van v. 9 is gezegd.

Nu zegt v. 10, dat het „God betaamde – omdat Hij (oudtijds) vele zonen (t.w. zijn volk Israël) tot heerlijkheid had gebracht – (nú) Hem die tot het reddenden van die zonen het voortouw had genomen door allerlei lijden heen aan zijn eind te doen komen”. Het gaat in die 'zonen Gods' dus blijkbaar om *verloren* zonen: ze moesten immers *gered* worden; om zonen die de luister en het aanzien waartoe God hen had geleid, zich kennelijk niet waard hadden gemaakt door hun zonden, maar ten aanzien van wie de Heere tijdelijk '*genade* voor *recht*' had laten gelden. Alleen: dit 'pardon' zou niet *betamelijk* zijn geweest, God had dit – met eerbied gesproken – niet kunnen 'maken', als Hij niet achteraf hun Redder aansprakelijk had gesteld voor hun schuld, en daarvoor met lijden en dood had gestraft.

In dit tiende vers wordt dus in het licht gesteld, hoe *betamelijk* het was, dat God zijn aan de Israëlieten bewezen *genade* naderhand vereffende door hun 'Voorvechter' te laten *sterven*. En de schrijver doet dit ter *motivering* ('want') van wat hij in v. 9 heeft gesteld.

Nu is in v. 9 inderdaad sprake van het *sterven* van Jezus. Er is in dat vers tevens sprake van Gods *genade*; maar vreemd genoeg van zijn *genade* tegenover *Jezus*, niét van die tegenover Israël. „Vreemd genoeg” zei ik. Immers het is *om* Gods *genade* aan zondaren dat Jezus moet sterven. Maar Hij sterft toch niet *door* Gods *genade*? Het doodvonnis dat God aan Hem voltrekt is toch het tegendeel van *gratie* die God Hem zou hebben verleend? Hoe brengen we nu de tekst van v. 9 zodanig in het rechte, dat v. 10 met zijn motivering ('want') van het *betamelijke* van *Jezus' sterven*, gegeven eenmaal Gods *genade tegenover Israël*, goed op v. 9 aansluit?

De bedorven tekst

Nu we eenmaal geanalyseerd hebben, aan welke eisen het herstel van v. 9 inhoudelijk lijkt te moeten voldoen, kij-

ken we eens nauwkeuriger naar het verkeerd overgeleverde tekstgedeelte, t.w. de woorden 'huper pantos'. Dan moet men weten, dat de h in het Grieks niet door een letterteken wordt weergegeven, maar door *een omgekeerde komma* boven de volgende klinker. En in het oude – z.g. uncial – schrift ontbrak dat teken veelal ook nog. Bovendien kende men in dat schrift geen woordindeling. Bij ons zoeken naar een oplossing kunnen wij dus uitgaan van de letterreeks *uper-pantos*.

Nu denk ik, dat de eerste letter daarvan wel eens zou kunnen berusten op een slordigerwijs gemaakte verdubbeling van de slotletter van het voorafgaande woord *theou* ('Gods'). Zo'n ditografie (= dubbelschrijving) is een van de meest voorkomende fouten in de antieke handschriften.

Als we nu de overblijvende letters (*perpantos*) beschouwen als een verschrijving van *preontos*, dan hebben we daarmee een vorm terug van het werkwoord waarmee de volgende – verklarende – zin begint (t.w. 'eprepen' = het betaamde); en wel een tegenwoordig *deelwoord* ('betamend') dat – gezien de naamval – betrokken is op het zelfstandig naamwoord '*dood*'. Dan staat er dus: „opdat Jezus een betamende dood zou ondergaan”. Het verrassende is, dat nu meteen ook dat probleem van de bevreemdende uitspraak '*door* Gods *genade*' uit de wereld is. De derde naamval waarin het woord '*genade*' hier staat blijkt nu nl. niet instrumentaal bedoeld te zijn (zoals b.v. in Ef. 2,5 „door *genade* zijt gij gered”), maar af te hangen van het herwonnen *preontos*: Jezus' dood wordt hier gekwalificeerd als '*Gods genade betamend*'. Uit zijn *genade* jegens Israël vloeiende voor God het ter dood brengen van Jezus als ethische verplichting voort.

Een parallel bij Paulus

Als we v. 9 zó lezen, krijgen we in v. 10 een passende uitleg van deze in zijn korthed ietwat raadselachtige uitspraak („opdat Jezus een Gods *genade* betamende dood zou ondergaan”). De *genade* van God wordt nl. in v. 10 uitgelegd ('want') als *de genade op voorhand aan Israël bewezen*. En tevens maakt dit vers duidelijk, dat deze *genade*, zoals in v. 9 met de bepaling '*passend*' was gesteld, gewoonweg *vroeg* om een tegenprestatie van Jezus' kant, nl. om zijn sterven voor de zonden van het volk dat Hij wilde redden. We vinden hier dezelfde gedachte die

Paulus naar voren brengt in Rom. 3,25.26, waar hij van Jezus zegt: „Hij zou – zo had God het zich voorgesteld – met zijn bloed verzoening in de weg van geloof tot stand brengen, *om te laten zien, dat God rechtvaardig is; (wat nodig was geworden), omdat God de vroeger begane zonden in zijn tolerantie had laten lopen*; om in het huidige tijdsgewricht te laten zien, dat Hij rechtvaardig is. Zo zou Hij, ook als Hij vrijspreekt wie in Jezus gelooft, toch rechtvaardig zijn”. God moest, wilde Hij zijn reputatie, een *rechtvaardig* God te zijn, niet verliezen, de door Hem onbestraft gelaten zonden van Israël op Jezus verhalen. Dat was niet meer dan *betamelijk*.

Een dubbele bevestiging

Achteraf meen ik zowel voor mijn tekstverbetering als voor de gedachte die ik in deze passage lees, een bevestiging te vinden.

T.a.v. het eerste punt wijs ik erop, dat nu het werkwoord 'zou smaken' tussen twee woorden in komt te staan die bij elkaar horen, nl. het bijvoeglijk deelwoord 'betamend' en het zelfstandig naamwoord 'dood'. We krijgen daarmee een stijlfiguur die met name in rhetorisch proza veelvuldig voorkomt, het z.g.n. *hyperbaton*. Met die term geeft men aan, dat men, om van 'betamend' bij het bijbehorende 'dood' te komen, *over een ander woord heen moet stappen*. Het rhetorisch effect van deze figuur is, dat het bijvoeglijk naamwoord extra nadruk krijgt.

(Begrijpelijk: je wordt zo gedwongen het even *vast te houden*, voordat je te horen krijgt, bij welk zelfstandig naamwoord het hoort.)

Het *betamende* van Jezus' sterven heeft hier dus de *nadruk*. En met die nadruk is het in overeenstemming, dat de volgende – verklarende – zin dát begrip *voorop* stelt. Voor voorbeelden van deze stijlfiguur kan men in de Hebreeënbrief te kust en te keur gaan⁵. Eerlijk gezegd heb ik, afgaande op de cadans waarop deze brief je meeneemt, allang intuïtief aangevoeld, dat hier onder de bedorven tekst déze figuur moest schuilgaan.

Wat het tweede punt betreft, zou ik willen wijzen op 9, 15 in deze zelfde brief, waar exact dezelfde gedachte wordt verwoord. Daar wordt nl. van Jezus' dood gezegd, dat die „plaats vond *ter bevrijding van de overtredingen die onder het eerste verbond waren begaan*”⁶.

Een betere vertaling

Misschien is het dienstig – vooral ook

met het oog op lezers die er moeite mee hebben een bespreking van taalkundige kwesties te volgen – hier in een vertaling nog eens het resultaat van ons onderzoek te presenteren. Ik zou dan de tekst-in-kwestie ongeveer als volgt willen weergeven:

„Dat 'alles hem onderworpen'⁷ zien we nu echter nog niet. Wat we wél zien? Hoe Hij die voor korte tijd onder de engelen was gesteld – Jezus – met het oog op⁸ het ondergaan van de dood met heerlijkheid en eer is gekroond, om Hem ertoe te bewegen de doodsbekeer te drinken⁹, die Gods genade betaamde. Want het betaamde Hem om wien en door wien alles bestaat, nu Hij eenmaal vele zonen tot aanzien had gebracht, Hem die bij hun redding het voortouw had, in de weg van veel lijden ter dood te brengen”¹⁰.

Noten:

1. Zo'n zelfstandig naamwoord kan ev. ook een verzelfstandigd deelwoord zijn; vgl. o.a. Mt. 25,29 („aan iederen hebbende”, als we heel letterlijk zouden vertalen) en Lc. 6,30 („geef aan iederen u vragende”) of vervangen worden door een betrekkelijke bijzin, b.v. Lc. 12,48 („van een ieder wien veel gegeven is”). Ook is het mogelijk tot het meervoud zijn toevlucht te nemen, dat wél – ook in de andere naamvallen – zelfstandig wordt gebruikt. En dan heeft men ook nog het woord 'hekastos' ter beschikking. Dit is o.a. gebruikt in Hd. 21,26, waar de schrijver, evenals hier in onze tekst, een van het voorzetsel 'huper' afhankelijkke tweede naamval nodig had.

Er is één schijnbare uitzondering: de versteende bijwoordelijke verbinding 'dia pantos' (= 'voortdurend'). Maar daar is 'pantos' bijvoeglijk, en behoort bij een verzwegen 'chronou' (= 'tijd'). Men kan dit 'dia pantos' dus eigenlijk gelijk stellen met het Nederlandse 'aldoor' (= 'al de tijd door').

2. J.A. Bengel heeft in zijn bekende Gnomon Novi Testamenti (1763) reeds terecht de interpretatie van 'pantos' in onze tekst als zelfstandig mannelijk afgewezen, maar het als zelfstandig onzijdig (= 'alles') willen verstaan.

Terecht is daartegen opgemerkt, dat ook voor het onzijdig de Hebreeënbrief in zo'n geval altijd het meervoud gebruikt (eigenlijk dus 'alle dingen').

Bengels verwijzing naar Hes. Op. 40 als vindplaats voor een zelfstandig onzijdig 'pantos' lijkt mij overigens ook nog aanvechtbaar. Het gaat daar nl., als ik de tekst juist versta, om de bijvoeglijke begrippen 'heel' en 'half'. Voor het onzijdig enkelvoud kent men – behalve het zelfstandig gebruik in eerste en vierde naamval ('pan') – alleen voor de derde naamval in de vaste verbinding 'en panti' (= 'in elk opzicht') zo'n verzelfstandiging.

3. In mijn artikelen 'Enkele opmerkingen over het begrip 'heerlijkheid' in het NT', *Opbouw*, jrg. 32, blz. 244-245; 254-255; 260-262.

4. Israël zélf wordt zelfs Gods 'heerlijkheid' genoemd, d.w.z. het sieraad waarmee God had willen pronken, Jer. 13,11. De Heere had kennelijk aan Israël zoveel luister verleend, omdat Hij het als zijn 'visitekaartje' in de wereld wilde gebruiken, vgl. Dt. 4,6-8; en later Zach. 8,23.

5. Ik doe een greep uit de vele voorbeelden, en beperk me daarbij tot die gevallen waar men exact hetzelfde patroon vindt als hier; waarbij nl. steeds sprake is van een werkwoord dat tussen het bijvoeglijk naamwoord en het bijbehorend zelfstandig naamwoord is geschoven: 1,4; 2,3; 4,8; 6,5.11; 7,11.26; 8,6 (tweemaal).

6. Eens te meer blijkt nu, hoezeer hoofdstuk twee reeds preludieert op wat in de latere hoofdstukken gezegd wordt over het ontoereikende van de oudtestamentische offerdienst.

7. Waarvan de pas aangehaalde achtste Psalm in v. 7 sprak.

8. In de accusativus na 'dia' kan zowel een toekomstig als een verleden gebeuren zijn uitgedrukt. Hier worden de woorden 'met het oog op het ondergaan van de dood' nader verduidelijkt in de volgende doelstellende zin „om Hem ertoe te bewegen de doodsbekeer te drinken”.

9. In de uitdrukking 'de dood smaken (of: proeven) doemt het beeld op van de lijdensbekeer, zoals ons dat ook bekend is uit Mt. 26,39.

10. Dat 'teleioō', evenals het Nederlandse 'afmaken', zowel 'voltooiën' als 'ter dood brengen' kan betekenen, heb ik al eens eerder naar voren gebracht; zie *Opbouw*, jrg. 8, blz. 353.

Kerk zonder muren

„Johannes Calvijn besteedde zijn hele leven aan het herzien van zijn Institutie. Wij besteden ons leven aan de bestudering ervan.”

Jim Petersen, 'Kerk zonder muren'

„Sometimes you have to feel yourself into a new way of acting, but other times you have to act yourself into a new way of feeling.”

Stanley Jones

De zorgvragende mens als beeld Gods (2)

J.G. Knol, Utrecht

In het tweede (en laatste) deel van de toespraak van Prof. Knol, zoals hij die op de laatste Opbouw-jaarvergadering heeft gehouden, gaat het achtereenvolgens over de mens als beeld van God en de betekenis daarvan, de inhoud van het zorgconcept en de uitdaging van de zorgvraag.

Het beeld van de mens als beeld Gods

Ik kom nu tot enkele beschouwingen over het tweede aspect van de verantwoordende zorgverlening, de mens als beeld Gods.

De bijbel spreekt duidelijke taal. De mens is geschapen naar Gods beeld en gelijkenis. Dat slaat niet alleen op Adam, maar ook op Eva die uit de man genomen is en ook op het gehele mensengeslacht zoals dat uit dit ouderpaar is voortgekomen.

Voor mijn betoog wil ik vooral twee kenmerken van dit beeld naar voren brengen.

In de eerste plaats spreekt het geloof in de mens als beeld Gods van de intrinsieke waarde en dus van de beschermwaardigheid van elk menselijk leven.

Dat betekent dat elk mens, hoe gehandicapt ook, recht heeft op dezelfde zorg en behandeling als elk mens. Of anders geformuleerd, de handicap kan nimmer een criterium zijn om een mens niet te behandelen. Men kan niet zeggen – en ik betreed hier even het gebied van de medische ethiek – dat er geen criteria bij het oordeel over een behandeling mogen zijn. Maar, om een historisch geval te nemen, het weigeren van een medische handeling bij een mensenkind dat met een Downsyndroom geboren is, omdat er sprake is van een verstandelijke handicap moet dus als principieel verwerpelijk worden beschouwd. En dit wordt dan ook algemeen gedaan.

Maar tegelijkertijd moet hierbij worden opgemerkt dat de beschikbaarheid van middelen om gehandicapte mensen tot hun recht te laten komen vooral wordt bepaald door wat er in de

samenleving aan middelen beschikbaar wordt gesteld.

Het gehandicaptenbeleid komt steeds meer onder invloed van de ontwikkeling van wetenschap en technologie. Deze invloed wordt merkbaar aan beide uitersten van het leven. Door genetisch onderzoek kan men in een vroeg stadium handicaps op het spoor komen en daardoor een belangrijke invloed uitoefenen op het voorkomen van het geboren worden van gehandicapte kinderen. Tegelijkertijd is de levensverwachting in de laatste decennia sterk toegenomen. Bovendien is het medisch gezien vaak mogelijk om, indien de ouders er ook mee accoord gaan, ook zwaar gehandicapte mensenkinderen in het leven te houden.

Het kan niet genoeg worden beklemtoond dat de waardigheid van de mens niet wordt bepaald door zaken als uiterlijkheden, door tekorten of

**dat de
gehandicapte mens
net als de ander
recht heeft op
leven, ... onderwijs,
op arbeid en
op wonen**

door capaciteiten. De intrinsieke waarde van de mens is gegeven in zijn creatuur-zijn, in zijn beeld-Gods-zijn.

Maar dat betekent ook dat het pleiten voor beschermwaardigheid van het leven zonder tegelijkertijd een bereidheid om middelen beschikbaar te stellen om het leven te beschermen geen enkele betekenis heeft.

In de tweede plaats moet naar voren komen, dat de mens als beeld Gods ook beelddrager moet zijn d.i. navolger van God heeft te zijn. De mens als beeld Gods reflecteert waar het God in Zijn wereld en met Zijn mensheid om te doen is. Barmhartigheid, lankmoedigheid en betrokkenheid op de mens in nood.

En in dit beeld past ook de zorgvragende mens, de gehandicapte mens in al zijn verschijningsvormen. Dit betekent wel dat de mens mogelijkheden moet hebben om navolger te zijn.

Hier raak ik een uiterst ingewikkelde problematiek, namelijk de vraag in welke mate men nog van een mens kan spreken. Hoe staan we tegenover niet levensvatbare mensenkinderen? Hoe staan we tegenover mensen die alleen nog maar kunstmatig in leven worden gehouden? Kan men dan nog wel van een mens als beeld Gods spreken?

Echter, en dat moeten we vast blijven houden, de basis voor een zorgbeleid mag nimmer zijn dat de mens aan bepaalde voorwaarden en normen moet voldoen om aanspraak te kunnen maken op alle rechten. Het gevaar dreigt immers dat de gehandicapte mens wel rechten kan doen laten gelden op verzorging in ruime zin, maar dat hij vanuit zijn handicap vrijgesteld kan worden van plichten.

Daartegenover moet, zeker vanuit christelijk perspectief worden gesteld dat in welk opzicht een mens ook gehandicapt is, elk mens een mens is met een zekere verantwoordelijkheid.

De mens onderscheidt zich van het dier doordat hij weet heeft van goed en kwaad. De mens, elk mens, is in deze wereld geplaatst als een mens met een verantwoordelijkheid. De mens is een antwoordende mens en de zorg richt zich dan ook op deze antwoordende mens. In het antwoordgeven manifesteert zich het eigenlijke van het mens-zijn. In deze zin draagt de mens ook verantwoordelijkheid. Mensen die geen antwoord kunnen geven en dus geen verantwoordelijkheid kunnen dragen, blijven recht op verzorging en waardige bejegening hebben.

Ter goed begrip moet wel worden opgemerkt dat het antwoord van een mens niet in woorden en geschriften hoeft plaats te vinden. Maar de mens moet in staat zijn te communiceren tussen zichzelf en de ander en ook met zijn God.

Verantwoorde zorgverlening en dus aanvaarding van de zorg als opdracht houdt in dat de gehandicapte mens niet wordt gezien vanuit het tekort, maar vanuit de mogelijkheden, vanuit zijn mogelijkheden om antwoordende mens te zijn.

Wij naderen hier wel een grens. Een goede zorgverlening heeft juist veel

moeite indien er zo weinig mogelijkheden bij een mensenkind zijn. Soms vraagt het veel geloof om in een mensenkind nog het beeld Gods te zien.

Inhoud van het zorgconcept

Het bovenstaande wil dus zeggen dat ik de idee van de mens als beeld Gods nader wil invullen.

Ik wil dit alles toespitsen op de stelling dat de gehandicapte mens net als de ander recht heeft op leven en indien mogelijk recht op onderwijs, op arbeid en op wonen. Ik wil hier dus een verbinding leggen met de idee dat de handicap in feite een maatschappelijk verschijnsel is. Er zijn dus a.h.w. geen handicaps van nature. Vele mensen worden met belemmeringen geboren, maar deze belemmeringen worden handicaps in zoverre de samenleving niet in staat is of bereid is om deze mensen met belemmeringen volwaardig te laten functioneren. Tegen deze achtergrond zal het wel duidelijk zijn dat de bovengenoemde rechten van het grootste belang zijn binnen de zorgverlening aan gehandicapte mensen.

Ik moet volstaan met enkele normatieve uitspraken.

De meest fundamentele uitspraak is wel dat de zorgvraag het uitgangspunt moet zijn. Deze zorgvraag wordt vertaald in de vraag naar voorzieningen. Of anders gezegd, niet het aanbod bepaalt de inhoud van de zorgvraag maar de zorgvrager zelf. Ik pas dit toe op enkele terreinen.

Het gehandicapte kind heeft recht op toegang tot het basisonderwijs en kan dus aldoende mede verantwoordelijk zijn voor de ontwikkeling van onze samenleving. Een gehandicapte mens kan via het reguliere onderwijs met andere deelnemen aan de geschiedenis van onze samenleving. En dit mede ten bate van de niet-gehandicapte mens. Daarom zullen christelijke scholen (w.o. ook vrijgemaakte en reformatische scholen) het voortouw moeten nemen bij de integratie van gehandicapte kinderen in het regulier onderwijs.

De gehandicapte mens heeft net als een ander recht op toegang tot de reguliere arbeidsmarkt. In het bedrijfsleven zullen de arbeids- en produktieverhoudingen zodanig moeten zijn dat het de normaalste zaak is dat gehandicapten kunnen worden ingezet. Ook de gehandicapte mens heeft er recht op dat hij mag zien op het werk van zijn handen. Hoe weinig marktwaarde dit product ook moge hebben.

Daarom zullen christelijk werkgevers het voortouw moeten nemen in de integratie van gehandicapte mensen in het regulier arbeidsproces.

De gehandicapte mensen hebben recht op zelfstandig wonen opdat hij zo zijn eigen wereld kan scheppen, een wereld die aangepast is aan zijn aard.

Daarom zullen christelijke partijen zich moeten beijveren om een woonpolitiek te realiseren waardoor gehandicapte mensen via het wonen in de buurt kunnen worden geïntegreerd.

Natuurlijk gaat het bij de zorg over meer zaken dan de bovengenoemde rechten. Maar in onze samenleving zijn deze rechten wel bepalend voor de mate waarin in onze samenleving de gehandicapte mens op zijn plaats kan komen.

Zo denk ik toch ook aan het recht van de gehandicapte mens op de beleving van zijn seksualiteit. Ik ga daar niet verder op in. Maar ik wil U wel met een vraag confronteren. Deze vraag namelijk of wij bereid zijn te accepteren dat verstandelijk gehandicapte mensen met elkaar trouwen en dan kinderen krijgen?

De uitdaging van de zorgvraag

Ik heb in het bovenstaande gezegd dat de gehandicapte mens net als een ander recht heeft op leven. In de praktijk van de zorgverlening bedoelen wij hier mede dat de gehandicapte mens hetzelfde recht heeft op behandeling en verzorging als een ander. Of anders geformuleerd wil dit zeggen dat de handicap als zodanig nimmer het enige criterium mag zijn om behandeling en verzorging niet te doen plaats vinden. Hier raken we met betrekking tot de zorg aan fundamentele vragen.

Ik voor mij zie in het brandpunt van de zorgverlening de liefde van de Schepster voor Zijn Schepping. Zijn bewogenheid met ons waardoor Hij, toen wij ons zelf in nood brachten, zich zelf heeft geschonken in Zijn Zoon. In de wereld van de zorg wordt men voortdurend bepaald bij de grenzen van de zorg. Onze werkelijkheid bestaat omdat

er natuurwetten zijn. Niettegenstaande pretenties van sommige geleerden dat we binnenkort het geheim van het zijn zullen hebben opgelost, blijft de natuur toch altijd een mysterie. Wij geloven dat God de wereld door Zijn natuurwetten in stand houdt. Hij die spreekt over de schepping, spreekt over de natuurwetten.

Nu is het in deze kosmische orde zodanig dat de mens wel in sommige gevallen de natuurwetten kan bruskeren maar dat daarvoor altijd de prijs moet worden betaald.

Ook de mens is een produkt van de natuur. Weliswaar dicht de dichter van psalm 139 dat de mens door God in de moederschoot wordt geweven, maar dat neemt niet weg dat dezelfde God Zijn biologische en genetische wetten heeft gesteld. Een handicap dat de mens bij zijn geboorte meekrijgt is een voluit natuurlijk verschijnsel dat vanuit een natuurlijke constellatie kan worden gezien.

De principiële vraag is nu in hoeverre wij met onze wetenschap van de natuur en met onze technologie zomaar de werking van de natuur mogen onderbreken.

Nu kan men stellen dat de cultuur d.i. ons technisch kennen en kunnen altijd moet prevaleren boven de natuur, maar de vraag daarbij blijft of de prijs hiervoor niet soms te hoog is. Het is toch niet zo dat alles dat technisch mogelijk is ook moet worden gedaan? Ik wil dit concretiseren met dat jongetje dat het zgn. Lesch-Nyhlansyndroom heeft. Hoe men het wendt of keert zo'n jongetje gaat een moeilijk leven tegemoet en niet alleen hij, maar ook zijn familie. Hij eet zichzelf letterlijk op.

Ik denk dat wij in dit verband mogen zien naar die God die naar Zijn aard liefde is en barmhartig en daarom een speciale band wil hebben met de gehandicapte mens.

Foto: ND

Zouden we niet in deze de weg van barmhartigheid gaan indien wij dit kind tot het echte leven zouden laten gaan? Juist omdat onze God een God van leven is.

Het gaat mij te ver om hierover uit te wijden.

Ik wil nog wel een enkele opmerking maken.

Indien wij niet bereid zijn om de mens, die zorg nodig heeft, bij te staan, verliezen wij het recht om tegenstander van abortus en euthanasie te zijn.

Indien wij menen dat het alleen maar nodig is om onze zorgvragende medemens aan professionele zorg uit te

in het brandpunt van de zorgverlening de liefde van de Schepper voor Zijn Schepping

besteden, hebben wij nog steeds niets begrepen van de uitdaging die verbonden is met het feit van de gehandicapte mens.

Tot slot

Laat ik mijn 'verhaal' beëindigen en toch nog een opmerking maken over de gehandicapte mens aan het begin van zijn leven. Het is een soort geloofsbelijdenis waardoor voor mij elke zorgverlening zin krijgt. Ik doe dat aan de hand van een vers dat wij allen kennen.

*„Daarboven juicht een grote schaar van kinderen voor Gods troon.
Verlost van zonden en gevaar
Ter eer van Vaders Zoon.”*

In het midden van die schaar staan de gehandicapte mensenkinderen die vanwege de heerschappij van de natuur in onze cultuur geen toekomst hebben. Daar staan, zij aan zij, kinderen van het verbond en kinderen die nimmer van Jezus hebben gehoord omdat zij daartoe niet toegerust waren.

In de zorgverlening die weet heeft van de liefde van God laten wij die kinderen gaan juist omdat wij voor hen willen zorgen.

Ik geloof in een grote juichende schaar van kinderen voor Gods troon. Daar mogen ze bij staan, niet omdat hun ouders gelovig waren, maar omdat onze God in Zijn barmhartigheid Zijn zorg tot alle gehandicapte mensenkinderen uitstrekt.

En dat geeft aan elke zorgverlening zijn zin.

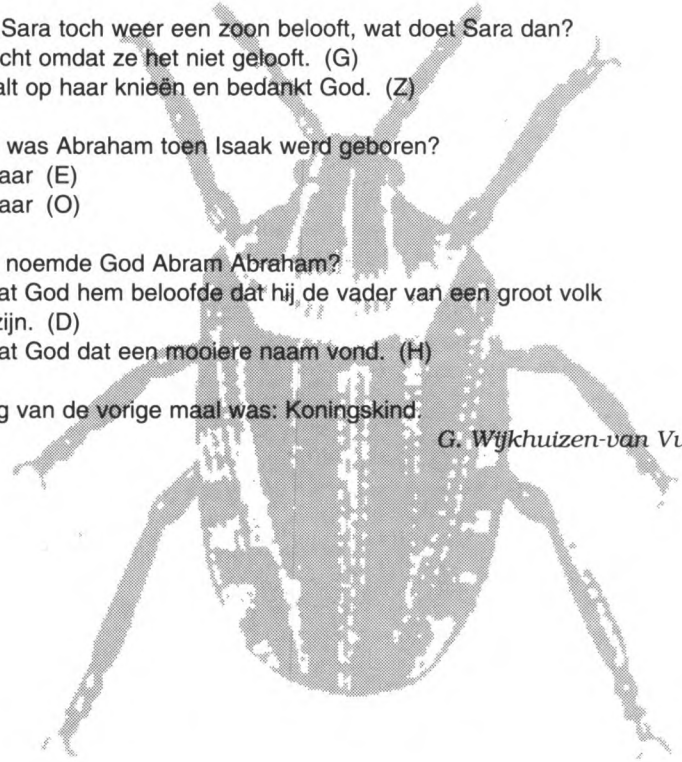
Voor de kinderen

Met het jeugdhoeke zijn we de vorige maal gestopt bij Noach. Vanaf Noach tot Abraham weten we alleen iets over de zonen van Noach en Abraham zelf. Van de personen daar tussen weten we eigenlijk niets. Hier volgen tien vragen met telkens twee antwoorden waarvan er één goed is. Zet de letter achter het goede antwoord op een rij en je krijgt een van de namen van Jezus.

1. Gingen er ook dochters van Noach mee in de ark?
 1. Ja, drie van de dochters gingen mee in de ark. (B)
 2. Nee, dat waren de vrouwen van Noachs zonen. (Z)
2. Waarom was God boos op Cham?
 1. Hij bespote zijn vader toen deze naakt en dronken was. (O)
 2. Hij slachtte reine dieren. (A)
3. Abram had twee broers, Nahor en Haran. Wie was de vader van Lot?
 1. Nahor. (N)
 2. Haran. (O)
4. Als blijkt dat Sarai geen kinderen kan krijgen wat doet Abram dan?
 1. Hij adopteert een zoon. (K)
 2. Hij neemt een bijvrouw die wel kinderen kan krijgen. (N)
5. Wordt deze zoon Ismaël de voorvader van Jezus?
 1. Ja, want het is de zoon van Abram. (G)
 2. Nee, want God belooft Sarai en Abraham een zoon. (V)
6. Wat deed Abram toen de farao van Egypte Sarai zag en als vrouw wenste?
 1. Hij vocht om Sarai met de farao. (I)
 2. Hij zei dat Sarai zijn zuster was omdat hij bang was. (A)
7. Lot mag van Abram kiezen waar hij wil wonen. Hij kiest dan de streek van Sodom en Gomorra. Als deze door God wordt verwoest omdat de mensen zo slecht zijn zegt God dat Lot en zijn familie moeten vluchten zonder om te kijken. Wat gebeurt er met Lot zijn vrouw?
 1. Ze kijkt toch om en wordt een zoutpilaar. (N)
 2. Ze kijkt toch om en sterft op die plaats. (O)
8. Als God Sara toch weer een zoon belooft, wat doet Sara dan?
 1. Ze lacht omdat ze het niet gelooft. (G)
 2. Ze valt op haar knieën en bedankt God. (Z)
9. Hoe oud was Abraham toen Isaak werd geboren?
 1. 150 jaar (E)
 2. 100 jaar (O)
10. Waarom noemde God Abram Abraham?
 1. Omdat God hem beloofde dat hij de vader van een groot volk zou zijn. (D)
 2. Omdat God dat een mooiere naam vond. (H)

De oplossing van de vorige maal was: Koningskind.

G. Wijkhuizen-van Vuuren

Kids en levend water

Er is een nieuwe 'realistische' film uitgebracht. Het speelt zich allemaal in het grotestads Amerika af, ik meen New York.

De filmmaker heeft het speciaal voor zijn eigen kind gedaan heb ik begrepen uit een interview met hem. Alle pubers hebben een geheim leven waar de volwassenen vaak niets vanaf weten. Daar heeft de man begrip voor en hij laat dat leven dus zien. Het schijnt erop neer te komen dat kinderen in de leeftijd van 13 tot 17 jaar niets anders doen dan vrijen, drugs gebruiken en op zijn tijd gewelddadig zijn. De film wordt op zichzelf niet geschikt geacht voor jeugdige kijkers maar de maker had zijn zoon (van 12) meegenomen naar een zaal waar men niet lette op leeftijden en zo hadden ze samen kunnen genieten.

Op televisie toonde men hier en daar wat beelden van deze film, die mij ervan overtuigden dat ik niet alleen mijn eigen zoon van 13 zal verbieden hem te zien, ook voor mijzelf geldt dat ik er niets wijzer van zal worden. Ik vraag me altijd af hoe die jeugdige acteurs het voor elkaar gekregen hebben om dit soort vergaande scènes te spelen. Een recensent gewaagde van de puberale fantasieën van de maker die deze botgevierd had op zijn geesteskind. Had hij die soms ook willen waarnemen bij zijn eigen kind tijdens het zien van de film? Waarom al die aandacht voor iets wat dat zeker niet waard is?

Wij behandelen tijdens de bijeenkomsten van de jeugdvereniging van onze kerk het onderwerp film. Daarbij blijkt dat jongeren bijna zonder uitzondering veel film zien. Er wordt niet alleen veel op t.v. gekeken, er wordt ook veel gehuurd. De rotzooi die je dus niet in de biscoop hebt gezien, kan later op je gemak bekeken worden. Heb je als ouder nog controle op wat ze thuis zien, dat heb je niet op andermans gezin. Wat me overigens ook opviel was dat jongeren ongelofelijk laconiek kunnen zijn over wat ze zien in films. Ze laten zich weinig meer wijsmaken en prikken snel door allerlei visuele trucs heen. Geschokt zijn ze zelden. Veel gevaartijker lijkt mij dan ook de sluipende manier waarop normen en waarden worden ondermijnd in b.v. soaps. Die zijn pas echt slecht voor kinderen omdat ze een soort familielevens uitbeelden. Het is aan ons om ze te leren inzien dat het echte leven wel een tikje anders is en ook vanuit een ander uitgangspunt geleefd moet worden. Kinderen moeten in zichzelf een bron van levend water hebben om nee te kunnen zeggen tegen die andere Kids.

Wilna Smienk-van 't Hul

Gesprekken met de Nederlands Gereformeerde Kerken

Wie het verslag van de gesprekken leest en de nota's erbij neemt, ervaart ook dat er verschillen zijn die niet zijn uit te vlakken. Deze verschillen liggen op het punt van het gezag en de hantering van de belijdenisgeschriften en de manier waarop de kerk geregeerd moet worden. Deputaten zien alle verschillen samenkomen op het punt van de tolerantie in de kerk. Op grond van deze verschillen menen de deputaten dat een voortgaand kerkelijk gesprek geen perspectief biedt (pag. 75). Wel hopen de deputaten dat door de verkregen duidelijkheid de gesprekken op andere niveaus richting en helderheid krijgen. Ze willen de synode verder voorstellen om de Landelijke Vergadering van de Nederlands Gereformeerde Kerken te verzoeken er het hare aan te doen om de verschilpunten weg te nemen. Persoonlijk vind ik dit om meerdere redenen een vreemd voorstel. 1. Als je constateert dat de gesprekken duidelijkheid hebben gebracht ten aanzien van de bestaande verschillen, moet je nu ook de volgende stap nemen om diepgaander en uitgebreider over de verschillen te spreken. We staan nog maar aan het begin. Ik hoor de deputaten al zuchten. Want zij hebben belangrijk en veel werk gedaan. Aan de andere kant moeten we ook zeggen: het gaat om slechts zes gesprekken en om nota's die slechts 42 pagina's beslaan.

2. Waarom zo blindgestaard op de punten die verschillen? En waarom niet verder gaan op basis van de geconstateerde eenheid in allerlei zaken en op basis van de getoonde wil om tot een kerkverband te komen? Zelfs bij het lezen van de hierboven genoemde verschillen, kon ik me niet aan de indruk onttrekken dat de eenheid misschien wel méér voor het grijpen ligt dan we denken. Wij zweren toch ook niet bij de punten en de komma's, bij de letters en de formuleringen van de belijdenisgeschriften? En als het over de kerkorde gaat weten we toch ook onderscheid te maken tussen de schriftuurlijke basis en de fundamentele richtlijnen aan de ene kant en de praktische uitwerking daarvan aan de andere kant?

3. Deputaten dreigen hier in de fout te vervallen waarvoor ze zelf in het eerste deel van hun rapport hebben gewaarschuwd toen het ging over plaatselijke samensprekingen: je kunt met veel animo aan samensprekingen beginnen,

maar na enige tijd dreigt de vaart eruit te raken. Mijns inziens dreigt de vaart eruit te raken als verdere samensprekingen met de Nederlands Gereformeerde Kerken aan andere niveaus wordt overgelaten en als het woord gelaten wordt aan de Landelijke Vergadering.

4. Dat brengt me op misschien wel het belangrijkste punt. Deputaten hebben in het eerste gedeelte van hun rapport gesteld dat voor de voortgang van samensprekingen op plaatselijk niveau de voortgang op landelijk niveau een vereiste is. En zo is het. Er zijn kerken die elkaar al erkend hebben en die al naar de classis zijn gegaan. Wat moeten ze? Volgens de door deputaten aan de komende synode voorgestelde regelingen voor samensprekingen, zou zo'n plaatselijke erkenning niet eens meer kunnen omdat er landelijk nog niet van erkenning sprake is. Ik kan me voorstellen dat bij plaatselijke samensprekingen de moed in de schoenen zakt. We moeten op alle niveaus tegelijk bezig zijn met de bevordering van de kerkelijke eenheid.

5. Tenslotte: onze kerken zijn op het gebied van samensprekingen ook met de Christelijke Gereformeerde Kerk een lange weg gegaan die nog niet afgelopen is. Als dat nog een keer moet, dan moet dat maar. Ik denk nogmaals aan de enorme troepenconcentratie van de VN in het voormalige Joegoslavië.

Wat een inzet, wat een opofferingen van andere landen om vrede te bewaren in slechts één gebied van de vele waar conflicten bestaan en dat allemaal ondanks mijnenvelden, tegenslagen en gevaren. Christenen mogen niet achterblijven in hun inzet voor kerkelijke eenheid. Het goede voorbeeld van het werk van de deputaten, doet goed volgen.

Dit is een gedeelte van een artikel over: 'Kerkelijke eenheid', dat door de vrijgemaakt geref. ds. J. Glas te Almelo werd gepubliceerd in het Gereformeerd Kerkblad voor het Midden. Wij hebben dankbaar zijn diverse opmerkingen genoteerd en hopen, dat de a.s. generale synode van de vrijgemaakt gereformeerde kerken te Berkel en Rodenrijs in deze geest zal besluiten de samensprekingen met de Nederlands Gereformeerde Kerken voort te zetten. Wat het zwaarste is, moet het zwaarste wegen. Als men dat voor ogen houdt zal het onder Gods zegen en door Gods genade komen na verkenning tot herkenning en erkenning!

Enschede, O. Mooiweer

Gorinchem, Almkerk-Werkendam

Het door de kerkeraden op drs. G. van Dijk te Bergambacht uitgebrachte beroep werd door hem aanvaard.

Langerak

Het scribaat der kerk berust thans bij: de heer J.B. de Jong, Wouter van Langherakelaan 28, 2967 XH Lange-rak. Tel.: 0184-601775.

Conferentie Jeugdverenigings-leiders 12-15 jaar

Het leiden of opzetten van een jeugd-vereniging 12-15 jaar is niet zo een-voudig als het lijkt. Een leuke groep vormen, ieder tot z'n recht laten komen, gezelligheid, betrokkenheid, aandacht, een goed groepsgesprek; het zijn zaken die een jeugdvereniging tot een succes maken, hoewel ze niet vanzelfsprekend zijn. Niet iedereen is even geschikt voor deze taak. De een heeft het van nature in z'n vingers, de ander doet het met veel toewijding en moeite. Niet iedere JV 16- is het-zelfde, denk alleen maar aan de omvang van de groep. Gelukkig zijn er vele mogelijkheden de club tot een succes te maken.

Voor de problemen die samenhangen met het leiden van een jeugdclub is weinig aandacht binnen onze kerken. Daar willen we met elkaar wat aan doen, door op zaterdag 23 maart, 10:30 uur, bijeen te komen in de Nederlands Gereformeerde Kerk te Breukelen. Op deze dag willen we nadenken over de wijze waarop je inhoud kunt geven aan je taak als jeugdverenigingsleider. Het uitwisselen van ervaringen, methodes, de toe-passing in de praktijk, de omgang met de 12-15 jarigen; er is genoeg om van elkaar te kunnen leren.

Wanneer je belangstelling hebt om deze dag bij te wonen, nodigen wij je van harte uit deel te nemen. De kos-ten zijn slechts f 10,- exclusief reis-kosten. We geven je in overweging deze kosten op de kerkeraad te verha-len. De organisatie van deze dag wordt ondersteund door de Stichting Nederlands Gereformeerd Jeugdwerk. Je kunt je opgeven door schriftelijk of telefonisch contact op te nemen met: Nico Hollestelle, Brouwerij 19, 3621 AD, Breukelen. Tel. 0346-250253. B.g.g. Helma de Haan, 0346-264860. Ongeveer 16 maart ontvang je nader bericht over de opzet, inhoud, routebe-schrijving e.d. Tot ziens op 23 maart in Breukelen!

De betrouwbaarheid van de bijbel

Kritiek van Dr. Loonstra weerlegt

In het nummer van december 1995 van het tijdschrift *Bijbel, Geschiedenis en Archeologie* wordt uitgebreid aan-dacht besteed aan de opvattingen van dr. B. Loonstra in zijn boek *De geloof-waardigheid van de Bijbel* waarin hij de betrouwbaarheid van de Bijbel aanvalt. In de bespreking wordt met name inge-gaan op beweringen van Loonstra die te maken hebben met de bijbelse archeologie. Zo zouden Jericho en Ai al lang ruïnesteden zijn geweest toen de Israëlieten Kanaän binnentrokken en zouden de verhalen over de vero-veringen van beide steden door Jozua niet betrouwbaar zijn. Aan de hand van recent onderzoek wordt aangetoond dat Bethel en Ai op de verkeerde plaat-sen zijn gelokaliseerd waarmee de bewering dat Ai al eeuwen een ruïne was toen de Intocht plaatsvond, weer-legd is. In het nummer van februari 1996 reageert dr. Loonstra zelf uitvoe-rig op de kritische bespreking van zijn boek. Aangetoond wordt daarna dat dr. Loonstra in zijn reactie op tal van pun-ten onjuiste opvattingen uitdraagt. Ver-der wordt de geschiedenis van de ste-den Gezer en Lachis in de tijd van het Oude Testament behandeld aan de hand van archeologisch onderzoek en aangetoond dat de gegevens in de Bij-bel over deze steden betrouwbaar zijn. De nummers van december 1995 en van februari 1996 zijn te bestellen door f 3,00 per ex. over te maken op *girore-kening 1374415 van Bijbel, Geschiede-nis en Archeologie* te Amersfoort met vermelding van de gewenste num-mers. Nadere informatie over lezingen, met dia's, op gemeenteavonden, over: *Opgravingen en de betrouwbaarheid van de Bijbel: Postbus 386, 3800 AJ Amersfoort of telefonisch: 0342-414479.*

Geref. Maatschappelijk Verbond (GMV)

Het GMV houdt op 19 en 20 maart a.s. het Vrouwencongres 1996 in Confe-rentiecentrum 'De Bron' te Dalfsen, Oude Oever 10. Adj.directeur J. Wes-tert zal op deze bijeenkomst spreken over het thema: 'De plaats van de zon-dag in onze maatschappij'. Drs. A.M. de Hullu, predikant te Bunschoten/Spa-kenburg, spreekt over het onderwerp: 'een dag die God ons schenkt'. Ten-slotte zal het woord worden gevoerd

door mevr. T. van der Graaf-de Graaf over: 'De zondag besteed en gevierd'. Mevr. Van der Graaf is lid van het dagelijks bestuur van het GMV. Aan-melding bij mevr. A. Kroek-Boxum, Merelstraat 38, 7731 XG Ommen, tel.: 0529-454980 (13.00-18.00 uur).

Congres VCPB over verstandelijk gehandicapten

Op zaterdag 16 maart 1996 organi-seert de Vereniging van Christen Pedagogogen en -Beroepsopvoeders (VCPB) haar jaarlijks congres in Utrecht. Deze keer staan tijdens het congres (opvoedings-)vragen rond mensen met een verstandelijke handi-cap centraal. Daarbij zal het in het bij-zonder gaan over de plaats van de verstandelijk gehandicapte in de samenleving. Verstandelijk gehandi-capten horen er bij, zeggen we, maar waarom? Welke principiële argumen-ten hebben we daarvoor? En als ver-standelijk gehandicapten erbij horen, hoe geven we daar dan in de praktijk vorm aan? Krijgt hij of zij een plekje in onze kerkdienst, in onze woonomge-ving, in onze werkomgeving, op de school waar onze kinderen naar toe gaan? Of... lopen we de kans om hem te overvragen als hij mee doet met 'onze' samenleving? 's Ochtends zijn er twee sprekers: prof.dr. J.G. Knol en drs. A. van den Brink. Prof. Knol is in de kring van 'Opbouw'-lezers zeker geen onbekende: zo sprak hij vorig jaar tijdens de jaarvergadering van 'Opbouw' over de zorgvragende mens als beeld Gods. Hij is o.a. lid van de wetenschappelijke raad van de Stich-ting Philadelphia-voorzieningen (SPV) en bestuurslid van de Federatie van Ouderverenigingen. Drs. Annemarie van den Brink zal vanuit haar werker-ving (als orthopedagoge op een observatieafdeling) iets vertellen over de mogelijke gevolgen van overvra-ging bij verstandelijk gehandicapten. 's Middags zijn er workshops over wonen en werken (integratie: ja of nee? drs. C. Egberts), over de ver-standelijk gehandicapte in de kerk-dienst (samen naar de kerk of toch apart? ds. H. Procee) en over de ver-standelijk gehandicapte in het onder-wijs (regulier of niet? o.l.v. de heer G. van Riel). De 3 workshopleiders zullen de toon zetten voor het gesprek over deze thema's, waarbij uiteraard ruim de tijd wordt genomen voor onderlinge gedachtenuitwisseling. *Nadere informatie over dit congres bij de VCPB, p/a Stichting ICS, Nieuwe Zijds Voorburgwal 96-I, 1012 SG Amsterdam, telefoon (020)-625 71 41.*

IFES- Nederland

is een landelijke christelijke studenten-vereniging die gevormd wordt door de plaatselijke groepen van Alpha, CSFR, Ichthus, TSG, C.S.R., RSK, VGSD en Voetius. IFES-Nederland is aangesloten bij de International Fellowship of Evangelical Students.

Het werk van IFES-Nederland heeft de laatste jaren zowel inhoudelijk als qua omvang een sterke ontwikkeling doorgemaakt. De stafwerkers die bij de vereniging in dienst zijn dragen door hun inzet ten behoeve van de diverse studentengroepen in belangrijke mate aan deze ontwikkeling bij.

Door vertrek van een medewerker ontstaat binnen het stafteam op korte termijn een vacature voor de functie van

stafwerker

**t.b.v. universitaire studenten
(50%-weektaak)**

Inhoud van de functie:

- ondersteunen, adviseren en toerusten van universitaire studentengroepen
- mede organiseren van conferenties en trainingsbijeenkomsten
- verzorgen van bijbelstudies, cursussen en lezingen
- schrijven van artikelen voor verenigingsbladen
- meewerken aan de overige landelijke activiteiten van de vereniging IFES-Nederland

Functie-criteria:

- meelevend lid zijn van een christelijke gemeente
- opleiding op academisch niveau
- goede contactuele eigenschappen en in staat om te enthousiasmeren
- zowel zelfstandig als in teamverband goed kunnen functioneren
- redactionele vaardigheden en vaardigheden op het gebied van toerusting
- inhoudelijk bekend zijn met het werk van IFES-Nederland en (bij voorkeur) zelf actief (geweest) in christelijk studentenwerk

Van kandidaten wordt verwacht dat zij uit overtuiging instemmen met de grondslag en doelstellingen van IFES-Nederland.

De salariering van deze functie sluit aan bij de in het onderwijs gehanteerde salarisschalen. Nadere inlichtingen zijn te verkrijgen bij de voorzitter van de sollicitatiecommissie, ds. N.M. Tramper (tel. 030-6918347 privé, 0343-512444 werk) of bij de algemeen secretaris drs. René van Loon (tel. 033-4804346 privé).

Sollicitaties (uiterlijk 2 weken na verschijning van dit blad) richten aan ds. N.M. Tramper, p/a IFES-Nederland, Johan de Meesterstraat 1, 3532 EJ Utrecht.

KOK Voorhoeve

Van lijden tot Heerlijkheid

door ds. A.S. Rienstra

Dit boekje wil een gids zijn gedurende de veertig-dagentijd. Het bevat een aantal meditatie, gedichten, liederen en foto's van bekende plaatsen in Jeruzalem. Achtereenvolgens komen de lijdensweken, de stille week, Goede Vrijdag en Pasen aan bod.

Prijs f 10,-

Leven in het Licht

door drs. W. Kats

In de titel van dit boekje kan men de bedoeling van heel de bijbel aanduiden, maar in deze uitgave gaat het speciaal om de brieven van Johannes. Het boekje is bijzonder geschikt voor persoonlijk bijbelonderzoek en voor gesprekskringen.

Prijs f 8,45

Van lijden tot Heerlijkheid is een uitgave van Kok Voorhoeve in samenwerking met Filippus en is verkrijgbaar in de boekhandel. **Leven in het Licht** kunt u, evenals het boekje van ds. Rienstra, bestellen bij **Filippus in Arnhem**.

Ons adres is: Postbus 3052, 6802 DB Arnhem. Ons telefoonnummer is 026-3514340. U kunt ook faxen. Het nummer is gelijk aan het telef.nr.

wat wij graag willen doen:

**Financiële
adoptie
van
kinderen**

**In een tehuis
voor f 65,-
per maand**

**In een
dagcentrum
voor f 30,-
per maand**

**Bel ons nu!
0529-
455907**

stichting

redt een kind

Papaverstraat 19, 7731 VS Ommen, Tel. 0529-455907
Postbank: 1599333 tnv Stichting Redt een Kind te Ommen
Bank: ABN/Amro te Doorn rek. nr. 37.73.32.860

